

Jos van der Lans

De cultuur van het provoïsme

Inleiding

Wie de geschiedenis schrijft van een politieke partij en de lezer duidelijk wil maken wat nu de 'ideologie' van deze partij is, staat voor een probleem dat weliswaar niet eenvoudig is, maar toch op zijn minst oplosbaar. Immers, men kan in een dergelijk geval te raden gaan bij het onvermijdelijke beginselprogramma dat op een al even onvermijdelijke oprichtingsvergadering tot stand is gekomen. Bij provo ligt dat anders. Aan vergaderingen met agenda's deden deze jongelieden niet. Laat staan dat er een vergadering is geweest waar een beginselprogramma werd aangenomen. Niets van dat alles. Provo staat voor een verzameling van individuen die stuk voor stuk hun eigen ideeën hebben en waarbij het eens-zijn gelijke tred houdt met het oneens-zijn. 'Wie het oneens zijn tot uitgangspunt durft te verheffen, geeft daarmee blijk vertrouwen te hebben in de paradox, het irrationele', schrijft een provo in het provoblad.¹ Provo is een grillig fenomeen dat zich niet leent voor een logies-wetenschappelijke weergave. De — vaak bizarre — creativiteit en de jongensachtige humor die waarschijnlijk wezenlijk aan het provosukses hebben

*Dit artikel is een, licht bewerkt, hoofdstuk uit mijn doktoraalskriptie: *De werkelijkheid buiten spel – jeugdkultuur, provo en jongerenbeweging*. (Vakgroep cultuur- en godsdienstpsychologie) Nijmegen, september 1981. In deze skriptie ga ik in op de theorievorming over jeugd en jeugdkulturen en op de maatschappelijke achtergronden van de 'nieuwe sociale bewegingen', waarvan de provo-beweging in veel opzichten het startsein vormde. Het is ondoenlijk al deze inzichten in dit artikel te verwerken. Ik heb daartoe ook geen poging ondernomen. Voor de (jonge?) lezer die het provotijdperk niet heeft meegemaakt, kan dat vervelend zijn omdat ik in dit artikel niet het verloop van de gebeurtenissen verhaal. Het gaat mij er vooral om een rekonstruktie van het toenmalige provo-denken te presenteren. Voor de lezer die zich verder wil verdiepen in wat wel het hoogtepunt van de nederlandse tegenkultuur genoemd wordt, geven de noten literatuur- en bronverwijzingen.

1. Bart van Heerikhuizen, in: *Provo 4* (28 oktober 1965). Zie ook: R. van Duyn (red.), *Het Beste (resp. Het Slechtste) uit Provo*. Amsterdam (De Bezige Bij) 1967, p. 92.

bijgedragen, zouden het gevaar lopen ten onder te gaan in een speurtocht naar het gemeenschappelijke, het samenhangende en het logiese van provo. Een staaltje van die humor kan als voorbeeld dienen. Vanuit zijn cel schrijft provo Hans Tuynman aan kollega-provo Irene van de Weetering: 'Omdat de provoreligie creativiteit en nogmaals creativiteit uitbazuint, ben ik begonnen aan een boek. "Een fenomenologische verhandeling over de verveling". Het moet een standaardwerk worden van 10.000 pagina's. Maar ik heb me alweer bedacht. Ik zit nu te denken over een essay over verbazing. Zo verbaas ik me hevig over het reglement. Dat iemand in staat is om voor iemand die in een ruimte van 3 bij 4 meter opgesloten zit nog 46 leefregels op te stellen.'² Een dergelijk wispelturige gedachtengang is tekenend voor de ongrijpbaarheid van het gezelschap dat zich tooide met de naam provo. In dit artikel zal ik dan ook geen poging ondernemen om tot een omvattend begrip van de provo-beweging te komen. Wel zal ik proberen een aantal ingrediënten aan te reiken die naar mijn mening tezamen de 'cultuur van het provoïsme' vormen.³ Ik baseer me daarbij voornamelijk op schriftelijke bronnen.

De negatieve zijden van de welvaartmaatschappij

De tv, de roomklopper en de ijskast zijn in de provogeschriften de meest verguisde produkten van de moderne welvaartmaatschappij. Het zijn symbolen voor een samenleving die in triomf haar welvaart heeft binnengehaald en van deze konsumptie op een slaap-verwekkende wijze geniet. Mulisch diagnosticeert het tijdsbeeld van het midden van de jaren zestig als volgt: 'Terwijl hun ouders op ijskasten en wasmachines gezeten met hun linkeroog naar de TEVEE keken en met hun rechteroog naar de AUTO voor de deur, een mixer

2. Zie: A. de Jongh, *Provo, een jaar provo-activiteiten*. Rotterdam (Kerco) 1966, p. 26.

3. Hoewel dit artikel voornamelijk een rekonstruktie beoogt van de wijze waarop de provo-beweging de werkelijkheid van het midden van de jaren zestig waarnam en analyseerde, spreken we hier toch van *kultuur* van het provoïsme. We doen dat omdat het gedachtengoed van provo geen laboratorium-analyse is, maar een verwoording van beleefde en tastbare maatschappelijke tegenstrijdigheden. In de 'cultuur van het provoïsme' worden deze tegenstrijdigheden niet opgelost, maar kollektief gemaakt en tot herkenbare cultuurvormen omgevormd. Als zodanig is provo het nederlandse voorbeeld van wat het CCCS als 'counter-culture' definieert. Zie: J. Clarke, e.a., 'Subcultures, Cultures and Class', in: S. Hall en T. Jefferson (red.), *Resistance through Rituals*. Londen (Hutchinson) 1976, pp. 57-71. Zie ook de bijdrage van Ruud Abma, 'Hegemonie en tegenkultuur' in deze *Te Elfder Ure* 35.

in de ene, De Telegraaf in de andere hand, begaven de kinderen zich 's zaterdagsavond naar het Spui.⁴ De kritiek op de welvaart-maatschappij die provo ten tonele voert en die zich – behalve op de tv, de auto en de roomklopper – vooral op de schaduwzijden van deze welvaart richt, komt niet uit de lucht vallen. Via een soort kruisbestuiving is deze kritiek het amalgaam van een jongensachtige variant van het anarchisme en de wervelende ideeën achter de anti-rookcampagnes van Robert Jasper Grootveld.⁵

De anarchistiese bril waardoor de naoorlogse welvaart-maatschappij werd gadeslagen, werd aanvankelijk gedragen door Roel van Duyn.⁶ Hij was het die de provo-analyse een zekere diepgang gaf. Door zijn inbreng kreeg de kritiek een onmiskenbaar anti-kapitalistische toon, aangevuld met een scherpe stellingname tegen het overgeorganiseerde en bemoeizuchtige karakter van de autoritaire samenleving. Juist ook het militarisme moest het ontgelden. De ontwikkeling van de atoombom maakte in de ogen van de provo's duidelijk waartoe het westerse welvaartssysteem uiteindelijk in staat is: 'de onvermijdelijke militair/politieke kollaps (WO III)'.⁷

Toch volstaat deze anarchisties gekleurde inspiratie niet om de

4. H. Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning*. Amsterdam (De Bezige Bij) 1966, p. 62.

5. Begin jaren zestig krijgt Grootveld landelijke bekendheid door zijn anti-rookcampagne. Geïnspireerd door een reis in het zuiden van Afrika, waar hij in contact kwam met de cultuur van een aantal primitieve stammen, vergelijkt hij de betekenis van de gebruiken en rituelen die hij daar aantrof met de rituelen van de westerse welvaartmaatschappij. Evenals de volksstammen die wij primitief noemen, kent onze moderne asfaltjungle haar rituelen: de rite van het rokertje. De konsekwentie daarvan, kanker, aldus Grootveld, is het offer dat het publiek aan de asfaltjungle brengt. De reclamezuilen waarop de sigarettenmerken worden aanbevolen zijn de totempalen van de moderne samenleving. Grootveld bekalkt ze met het woord Kanker (na enige tijd volstaat hij met K.), wat hem weken gevangenisstraf oplevert. Vanaf 1964 opereert Grootveld elke zaterdag rond de klok van twaalf bij het Lieverdje op het Spui. Het Lieverdje is een geschenk van de sigarettenfabrikant *Hunter* aan de gemeente Amsterdam en het beeldt 'de Amsterdammer' uit. Kortom: een uitstekende plaats om de strijd tegen het 'verslaafde rokertje' en het klootjesvolk tot een explosieve verbinding te laten komen. Dat gebeurt als de provo's in 1965 met Grootveld mee gaan 'happenen'.

6. In de begintijd van provo drukt Van Duyn nadrukkelijk zijn stempel op provo. In zijn laatste middelbare-schooljaren op het Montessorilyceum in Den Haag was hij met het anarchisme in aanraking gekomen en hij was actief geweest in Ban-de-Bom-akties. Hij schreef onder andere in het anarchistiese blad *De Vrije*. Deze ervaringen neemt hij mee naar Amsterdam waar hij onder meer filosofie gaat studeren. Uiteindelijk smeedt hij zijn (kritiek op) anarchistiese ideeën aaneen met de welvaartskritiek die het optreden van Grootveld uitstraalt.

7. R. van Duyn, 'Provocerend denken', in: *Provo 1* (12 juli 1965) en *Het Beste uit...*, a.w., p. 6.

suksesformule van provo te verklaren. Van Duyn laat het niet bij ouderwetse anarchistiese schema's, maar voegt daar een nieuwe dimensie aan toe: de theorie van het klootjesvolk. Het lijdt geen twijfel dat hierin een vermenging tot stand kwam met de ideeën van Robert Jasper Grootveld over Jan Godpubliek en de verslaafde konsument. Beperkte Grootveld zich vooral tot de 'magie van het rokertje', Van Duyn trekt dit door naar de konsumptieverslaving van de werkende massa, die door de welvaartmaatschappij in een diepe slaap is gesust en haar revolutionaire potentie heeft prijsgegeven. Zo is de arbeidersklasse verworden tot klootjesvolk: 'De cynici hebben gelijk gekregen: in wezen zijn alle mensen kapitalisties. (...) Grootkapitaal en proletariaat zijn met elkaar vergroeid in een belangengemeenschap die alle creativiteit doodt, elk persoonlijk initiatief smoort. Wat zou een man als Herman Gorter voelen wanneer hij uit zijn graf opstond en de "nieuwe maatschappij" zou inspekteren. De zelfbewuste zingende arbeider die zijn baas onbevreesd in de ogen kijkt, zou hij waarschijnlijk niet aantreffen. Wel een legioen Televisieslappers, wijf-zeur-niet-aan-me-kop-tyrannen en nihilistiese Koekkoekstemmers.'⁸

Op een strijdbare arbeidersklasse hoeft men volgens de provo's niet meer te rekenen. Deze is met handen en voeten gebonden aan het maatschappelijke systeem, waarin een kollektieve gemakzucht en de grauwe regelmaat van het gemiddelde welig tieren. 'De gemiddelde mens is een grijze, onproductieve, onkreatieve, onorisjinele, stompzinnige (iq 100), onkritiese, emootsjoneel reagerende, sjokkende spruitjeseter, die zich maar al te graag vervoegt achter loket 8.'⁹ En: 'Hoe iemand ook in die apathiese, afhankelijke, geestloze troep kakkerlakken, torren en lieveheersbeestjes enig vertrouwen kan stellen is onbegrijpelijk.'¹⁰ De arbeidersklasse heeft zich naar de mening van provo geëmancipeerd tot klootjesvolk, de samenleving is gebouwd op een 'granieten muur van burgerlijke behoudendheid'¹¹, waarop de opstand steeds te pletter loopt. De parallel met de analyse van Marcuse in *De Eendimensionele Mens*¹², die later in de jaren zestig vooral in de studentenbeweging aftrek zou vinden, is opvallend. In feite valt provo de verstikkende grauweheid en de massieve konsensus van de naoorlogse welvaarts- en verzorgingsstaat aan. Deze heeft zo ver om zich heen gegrepen dat er nauwelijks meer enige intellectuele

8. D. van Weerlee, 'Gezag, provokatie & democratie', in: *Provo 8* (14 april 1966), p. 5.

9. Martijn Anamar, in: *Het Beste uit...*, a.w., p. 44.

10. R. van Duyn, 'Provocerend denken', a.w.

11. Ibidem.

12. H. Marcuse, *De Eendimensionele Mens*. Hilversum (Paul Brand) 1968.

speelruimte is. Het ontsnappen aan de terreur van het gemiddelde is in de ogen van de provo's onmogelijk.

Toch zijn we met de weergave van deze gedachtengang van provo nog niet tot de kern van het provo-denken doorgedrongen. Deze kern bestond namelijk niet zozeer uit het abstrakt analyseren, maar uit het vindingrijk aan de orde stellen van de schaduwzijde van de welvaart-maatschappij. Het is van belang dat te benadrukken omdat provo juist op dat punt een ontwikkeling op gang heeft gebracht die tot op de dag van vandaag voortduurt. Het gaat daarbij vooral om het signaleren van de schadelijke effecten van grootschalige maatschappelijke ontwikkelingen op de onmiddellijke 'leefwereld van de mensen' en tevens om de beperkingen die het maatschappelijk streng gereguleerde systeem oplegt aan de 'speel'-ruimte van het individu. Het volgende voorbeeld illustreert dit. Provo's noemen zich herhaaldelijk 'anti-professionalisten'.¹³ Een job, een carrière, een strak geregelde positie zagen ze als een levenskontraat met het vrijheidbeknottende systeem dat als enige functie had de wantoestanden waarin de mensheid verkeert, te prolongeren. Deze Provo-gedachtengang was een eerste aantasting van het toen nog wijdverbreide arbeidsethos van de op volle toeren draaiende verzorgingsstaat. De voortdurende drang om carrière te maken, om te studeren voor later en te werken met het oog op de toekomst om meer te bereiken dan de vorige generatie, maakt bij de provo's plotseling plaats voor het primaat van het directe bestaan, de eigen vrijheid, het spel en de nadruk op het hier-en-nu. Daarom kunnen de provo's ook luchthartig reageren op het ontslag van een van de eerste Provo-medewerkers, Olaf Stoop, die gestencilde provokaties in *De Telegraaf* vouwde: 'Het ontslag is natuurlijk een slag in de lucht, want zoiets raakt anti-professionalisten niet.'¹⁴

Het gaat de provo's vooral om de bedreiging van de 'leefbaarheid', een thema dat in zeer veel post-provo-bewegingen gekultiveerd zal blijven. De welvaartmaatschappij wordt geherwaardeerd. De stad en de straat worden in beslag genomen door auto's, waarin 'het autofilende klootjesvolk' rondsjeest. De lucht wordt vervuild door de industrie. De vrede wordt bedreigd door A-, B-, dan wel C-bommen. Maar – en dat is in de ogen van de provo's minstens zo belangrijk – al deze onleefbare ontwikkelingen worden in stand gehouden door een autoritair regentendom en een daarmee verbonden alomtegenwoordige denktrant. Het Gezag kent geen zwakke plekken en gedraagt zich met een air van volledige

13. R. van Duyn, 'Provocerend denken', a.w.

14. Zie *Provo 1*, en A. de Jongh, a.w., p. 60.

onschendbaarheid. Desondanks, of juist dank zij dat alles, blijken de autoriteiten toch uiterst prikkelbaar. Bij het minste of geringste zijn zij als door een wesp gestoken en slaan wild om zich heen. Voor de provo's maakt dat veel duidelijk. 'Het verwerpen van politieke onmondigheid en kritiekloze gezagsaanbidding betekent een levensgevaar voor een opgeblazen stel regenten', aldus provo Duco van Weerlee.¹⁵ De autoriteiten moeten dan ook geprovoceerd worden uit naam van de vrijheid en creativiteit van het individu. Van Duyn noemt dat 'extremisties democraties'¹⁶ en in één van de eerste provo-handvesten, 'Provocerend denken', omschrijft hij dat als volgt: 'Onze norm is slechts: laat ieder de strijd tegen de buitenwereld in naam van zijn eigen bestaan tot het uiterste voeren.'¹⁷

De keurig ogende welvaartmaatschappij waarin overjarige rituelen de toon aangeven, wordt opgeschrikt door een tamelijk nieuw geluid: het straattheater van de opstandige – vaak ludieke – jeugd. Provo is daarvoor het startsein.

Het konsekwente subjektivisme

In de grauweheid van de slaapverwekkende welvaart, gehoed door zijn onverantwoordelijke machthebbers ('die de wereld ieder moment kunnen veranderen in een maanlandschap bezaaid met verkoolde vleesklompen'¹⁸), blijft voor provo één lichtpunt overeind: de mens. Niet het opeen geklitte klootjesvolk, maar het speelse individu. In het vertrouwen op de rijkdom van het individu ligt voor de provo's de aantrekkingskracht van anarchistiese ideeën. 'Het spoort aan de verantwoordelijkheid en de macht over jezelf niet af te schuiven op anderen. Zo komt het anarchisme tot het afwijzen van ieder gezag van alle autoriteiten. Zo ziet het anarchisme als ideaal een maatschappij waarin alle macht volledig is gedecentraliseerd op het individu.'¹⁹ Kortom, de provo's vertrouwen voornamelijk op zichzelf, en men kan ze in plaats van als anarchisten evengoed omschrijven als revolutionaire humanisten.²⁰

15. Zie *Provo 8*, p. 1.

16. Interview met Roel van Duyn in *De Nieuwe Linie* van 7 augustus 1965.

17. R. van Duyn, 'Provocerend denken', a.w.

18. Martijn Anamar in *Provo 4* (28 oktober 1965); zie ook: *Het Beste uit...*, a.w., p. 45.

19. Idem, p. 44.

20. Deze radikaal-humanistische denktrant in provo dient te worden benadrukt. In het voortdurend centraal stellen van de oppositie individu-autoriteiten wordt in maatschappelijk opzicht de spanningsverhouding onder woorden gebracht, die

Bij provo vindt men het konsekwente subjektivisme in verschillende schakeringen terug. Aanvankelijk als een soort wanhoops-gedachte. Dat geldt zeker voor de eerste provo-geschriften van Roel van Duyn. 'Provo ziet in dat het de uiteindelijke verliezer zal zijn.' Onder invloed van de stormachtige happenings en de confrontaties met de politie neemt het zelfvertrouwen zichtbaar toe en treden allerlei spelelementen, de humor en het 'provoceren' steeds sterker op de voorgrond. De ontwikkeling van 'witte plannen' geeft een groter gewicht aan de strijd voor de leefbaarheid van Amsterdam, terwijl het huwelijk tussen de provo's en Constant Nieuwenhuis' Nieuw Babylon het provo-mensbeeld zelfs op de toekomst laat projekteren: de *homo ludens*, de maatschappij als kollektieve speeltuin, als het paradijs van creativiteit en vrijheid.²¹ In de beginfase zoekt provo ook in het verleden naar inspirerende voorbeelden. In een van de eerste *Provo*-nummers worden De Sade en de anarchistiese filosoof Max Stirner uitvoerig besproken. Beiden verkondigen de leer van de totale subjektiviteit. 'Gij alleen zijt de Waarheid', zegt Stirner ergens. Het is een soort wetenschappelijk egoïsme dat uit deze bespiegelingen naar voren komt.²² In latere fasen van provo wordt deze band met het anarchisme beduidend minder frekvent aangehaald. Het is kennelijk in het begin vooral de intellectuele bijdrage van Van Duyn geweest. Als provo gegroeid is en voortdurend voor de schijnwerpers treedt, verdwijnt het theoreties anarchisme naar de achtergrond. De kollektieve speelzucht, de drang tot creatieve daden en het gemak waarmee de autoriteiten keer op keer onderuit gehaald worden, beheersen dan de aandacht. Het anarchisme beheerste provo als een romantiese klank, maar is uiteindelijk nimmer een politiek-principiële stellingname geweest.²³

het hun mogelijk maakt de onderdrukking van de menselijke subjektiviteit überhaupt te denken. Het is deze spanningsverhouding die in het verdere verloop van de jaren zestig gepolitiseerd wordt. Provo maakt een begin met de emancipatie van het 'subjektieve' moment. Vanuit de jaren zestig zet zich dat door in twee ontwikkelingen. Het element van de door het maatschappelijk systeem bedreigde subjektiviteit blijft aanwezig in een aantal radikale sociale bewegingen zoals de krakers, de anti-kernenergie-activisten en de anti-militaristiese groepen. Een andere ontwikkeling betreft de fixatie op de eigen subjektiviteit als zodanig. Hier overheerst de kleur van het narcisme en installeren de individuen zich in de galerij van het 'ik-tijdperk'.

21. Zie *Provo 4*, en 9 (12 mei 1966); tevens aan het einde van dit artikel.

22. R. van Duyn, *Het Beste uit...*, a.w., pp. 28-45.

23. Vergelijk bijvoorbeeld de twee provo-boeken: R. van Duyn, *Het witte gevaar. Een vademecum voor provo's*. Amsterdam (Meulenhoff) 1967, en Hans Tuynman, *Full-time provo*. Amsterdam (De Bezige Bij) 1966.

De déklasse van het provotariaat

'Bourgeoisie en voormalig proletariaat zijn samengeklonterd tot een groot grijs klootjesvolk, de misselijkmakende middenstand, de torren en lieveheersbeestjes, de spruitjeseters. De werkelijke tegenstelling ligt nu tussen de déklasse van het provotariaat aan de ene kant en het ongeïnteresseerde slaperige klootjesvolk aan de andere kant.'²⁴ Met de termen 'déklasse' en 'provotariaat' geeft provo woofden aan een eigen identiteit, die tevens een strijdbare of opstandige identiteit is, omdat ze haar levensvatbaarheid ontleent aan het bestaan van een tegenstander: de autoriteiten. Het behoeft geen betoog dat de aangehaalde terminologie dicht raakt aan het jargon van de traditionele arbeidersbeweging: klasse en proletariaat. Dat is geen toeval. Clarke heeft in het standaardwerk van het engelse jeugd-kultuuronderzoek *Resistance through Rituals* op een dergelijk verschijnsel gewezen: bestaande betekenissen en objekten die in een bepaald kultureel kader een welomschreven bestaan leiden, worden in een subkulturele praktijk getransformeerd tot een nieuw betekenisstelsel. Daaruit vloeit een gewijzigde omgang met allerlei materialen en een 'nieuw' taalgebruik voort. Juist door dit transformatieproces kan een subkultuur een specifieke identiteit produceren. Een dergelijk mechanisme zien we ook bij provo optreden. Een bestaand analysekader met een herkenbare betekenis wordt, omdat het in de ogen van de provo's ontoereikend en 'onleefbaar' is, omgewerkt tot een nieuw betekenisvol geheel. De tegenstelling tussen arbeidersklasse en bourgeoisie wordt vervangen door de kontroerse tussen provotariaat en klootjesvolk. De tegenstelling blijft, maar de strijd krijgt een andere richting en betekenis. De definitie van de werkelijkheid zoals provo die geeft, wordt 'konkurrerend' met bestaande betekenissen.²⁵

De 'déklasse van het provotariaat' refereert aan een identiteit die op het eerste gezicht tamelijk diffuus is. Dit kan men bijvoorbeeld aflezen uit het kolofon van het eerste nummer van *Provo*: 'Provo is een maandblad voor anarchisten, provoos, beatniks, pleiners, scharen-slijpers, bajesklanten, zuilenheiligen, magiërs, pacifisten, sjarlatans, filosofen, bacillendragers, opperstalmeesters, happenaars, vegetariërs, syndikalisten, huslers, brandstichters, Klazen, kleuterleidsters, en BVD-ers niet te vergeten.'²⁶ De grappige uitzonderingen daargelaten,

24. Duco van Weerlee, *Wat de provo's willen*. Amsterdam (De Bezige Bij) 1966, p. 25.

25. J. Clarke, 'Style', in: *Resistance through Rituals*, a.w., pp. 75-91.

26. Zie *Provo 1*, 12 juli 1965.

wordt hier in zekere zin de buitenste schil aangegeven van wat in de ogen van de provo's tot het provotariaat gerekend moet worden. Provo richt zich op het buitenissige, het bizarre, het afwijkende, het duistere en het uitschot. Opvallend is dat in de opsomming de nozems ontbreken, temeer daar, althans in theorie, de provo's daar hun naam aan ontleen. Zoals bekend is de naam provo een vondst van Buikhuisen, die er in zijn proefschrift, *Achtergronden van het nozem-gedrag*, de nozems mee aanduidde. Nozems waren jongeren die overwegend afkomstig waren uit de arbeidersklasse en in hun vrije tijd, aldus Buikhuisen, regelmatig provocerend gedrag vertoonden, dat wil zeggen baldadigheden en rotzooischoppen. Omdat Buikhuisen de naam nozem te verwarrend vindt, noemt hij hen provo's. Van Duyn neemt dit etiket over, maar legt in dit ongearticuleerde relschoppen een potentie tot verzet, die alleen bewust en gericht moet worden gemaakt. 'Wij willen een betekenisontwikkeling bevorderen van: provo = provocerend nozempje tot: provo = staatsgevaarlijk anarchist. (...) Want alleen zij, de jonge lanterfanterende massa's op de straat, zijn nog in beweging te brengen. Zij zijn vatbaar voor verzet.'²⁷

Dat de nozems in de kleurrijke opsomming in *Provo 1* ontbreken is desondanks niet verwonderlijk. Het provoïsme is voor de echte nozems – op een enkeling na – nooit een reëel perspectief geworden. Het provotariaat – voor zover dat grijpbaar en identificeerbaar is – moet men zoeken in de specifieke amsterdamse conjunctuur. Of zoals Aad Nuis het omschrijft: 'Zijn groepje en zijn blad (zijn = Van Duyn, *JvdL*) werden een contactpunt van de meest uiteenlopende ideeën, warhoofdige, praktische en creatieve, die in de Amsterdamse intelligentsia lagen opgetast. Een soort talent dat zich nooit met de politiek had bemoeid, raakte er onverhoeds actief bij betrokken.'²⁸ Provo gaf derhalve geen stoot aan het ongearticuleerde verzet van de nozems, maar gaf richting aan een onbestemd onbehagen van de 'freischwebende Intelligenz' in Amsterdam. Voor een belangrijk deel kan men deze lokaliseren op het Leidseplein, dat al geruime tijd een verzamelpunt was van kunstenaars en intellectuelen. De jeugd die zich hier ophield stond in Amsterdam bekend onder de naam 'pleiners', terwijl de amsterdamse jongeren uit de arbeidersklasse zich ophielden bij de Nieuwendijk en aangeduid werden als 'dijkers'.²⁹

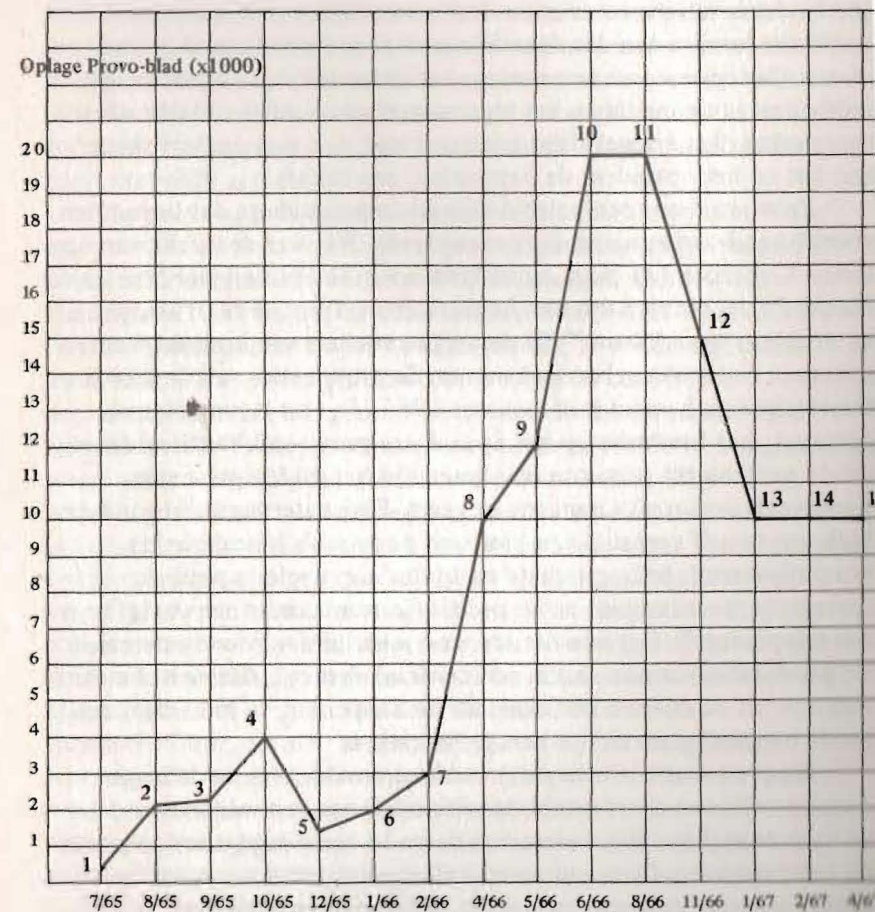
De theorie van het provotariaat pakte in werkelijkheid dus heel anders uit. Maar dat maakt het effect er niet minder om. Integendeel,

27. R. van Duyn, 'Provocerend denken', a.w.

28. A. Nuis, *Wat is er gebeurd in Amsterdam?* Amsterdam (De Bezige Bij/Meulenhoff) 1966, p. 17.

29. Idem, p. 7. Zie ook: H. Mulisch, a.w.

provo werd een verzamelpunt van herkenning, identifikatie en op sommige momenten kollektiviteit. Provo maakte voor middenklassejongeren en intellectuelen een samenhang van ideeën en handelingen mogelijk, die tot op dat moment alleen nog op het nivo van 'individueel ongenoegen' een uitweg hadden kunnen vinden. Daarmee was de identiteit van provo een cultureel feit.

De oplage-cijfers van het provo-blad laten zien dat het moment van massale herkenning ligt in de periode van februari 1966 tot juli 1966. Het is de periode tussen het huwelijk van Beatrix en de bouwvakonlusten op 13 en 14 juni 1966. Bron: Jaap van Ginneken, *Over de samenstelling van gezamenlijke provo-archieven*, p. 10.

De provokaatsie

Hoe gingen de provo's nu te werk? Die vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden. Immers, provo draagt alle kenmerken van incidentele toevalstreffers, waarin een plotseling en vindingrijk idee aanleiding kan zijn voor een volkomen uit de hand lopend tafereel, een absurde arrestatie of een volksoploop. Van een vastomlijnd plan dat tot beoogde effecten moest leiden, was vrijwel nooit sprake. Daarvoor was provo te afhankelijk van onberekenbare factoren. Wie de geschiedenis van provo overziet, kan nauwelijks tot een andere konklusie komen dan dat deze factoren provo steeds goed gezind waren. Om er een paar te noemen: het optreden van de politie, de publiciteit in de media en het toestromen van publiek. Als dit alles meewerkte, wat vrijwel altijd het geval was, dan was de provocatie een feit en het optreden, de happening, een succes.

Provo zelf was een betrekkelijk klein gezelschap, dat bovendien voortdurend van samenstelling veranderde. Wel was er sprake van een kleine kerngroep (11 man, aldus Jansen van Galen tien jaar later in de *Haagse Post*), die zich rondom het blad *Provo* formeerde of elkaar bij de drukpers tegenkwam.³⁰ In dergelijke vormen van contact werden spontaan de ideeën geboren, kwamen de provocaties van de grond. Daarbij had zich vanaf juli/augustus 1965 één vast verzamelpunt gevormd: het Lieverdje op het Spui. Deze provo-stek resulteerde nog uit de aanloop tot provo en was lange tijd het middelpunt van Grootvelds anti-rookcampagne geweest. Elke zaterdagavond rond de klok van twaalf verzamelden hier zich de provo's (minderheid), sympathiserend, belangstellend en louter nieuwsgierig publiek (overgrote meerderheid) en de politie (in ruime mate aanwezig) voor een happening.³¹ Dat was het scenario waarbinnen provo opereerde. De provocatie vormde daarin een centraal element, dat zich al even moeilijk uit de doeken laat doen als de happening, te meer daar een goede happening op zich al een provocatie is.

De provocatie is voor de provo's een middel (en in de beginperiode zelfs een soort wanhoopsoffensief) om een wantoestand aan de kaak te stellen. 'Wij maken van de nood een deugd door de massa nu te provoceren. Onze manieren zullen niet getuigend, idealisties of profeties, maar provocerend zijn. (...) Wij durven te zeggen

30. Zie H. Tuynman, a.w., en J. Jansen van Galen, '10 maart 1966, de dag van provo', in: *Haagse Post*, 6 maart 1976.

31. Zie voor een omschrijving van de happening als een nieuwe uiting in de beeldende kunst: A. Kuiper, T. Schoon, 'Happenings', in: *Actie, werkelijkheid en fictie in de kunst van de jaren '60 in Nederland*. Museum Boymans-van Beuningen. 's-Gravenhage (Staatsuitgeverij) 1979, pp. 153-157.

demonstreer om te demonstreren, provoecer om te provoceren, verzet om het verzet!³² In een samenleving waar het harmoniemodel zijn hoogtepunt beleeft, klinkt dergelijk kras taalgebruik absurd. In de gedachtengang van provo is het echter wezenlijk. De winterslaap van het klootjesvolk (inklusief de arbeidersbeweging) is in de ogen van de provo's zo diep, dat zelfs de orthodoxe strijdmethoden als stakingen, bedrijfsbezettingen, marsen en redevoeringen tot de slaapmiddelen gerekend worden, terwijl 'het succes van experimentele middelen als happenings, witte-fietsen-plannen, provocaties en mobilisatie van het provotariaat alleen maar achterdocht wekt of domweg ontkend wordt. (...) De noodzaak om de wetten van het gezag te schenden, de burgerlijke ongehoorzaamheid over de hele linie door te voeren is de linkse beweging nog niet aan het verstand gebracht.'³³ Daarmee komt de essentie in zicht van de provocatie zoals provo die opvat.

De provocatie is een verzetsdaad tegen de autoriteiten. Voor een provocatie wordt principieel geen vergunning aangevraagd en voor een demonstratie evenmin. 'Wij leggen geen normen van "keurigheid" aan bij het bepalen van een demonstratietactiek en verwijten juist andere linkse bewegingen een te ver doorgevoerd legitimisme. Wie onder politie-escorte tegen de atoombom demonstreert, is als een gevangene die aan de hand van een cipier gelucht wordt.'³⁴ De provocatie van provo gaat in de richting van een totaal verzet. Bij dit punt moeten we even stilstaan. Bij provo is verzet – provocatie – alleen legitiem indien het zich niet konformeert aan de autoriteiten. Het verzet is een protestactie tegen een omvattend systeem, een overgeorganiseerd hiërarchies stelsel, waarmee een vergelijk uitgesloten is. De amsterdamse hoofdinspekteur Heyink bracht het als volgt onder woorden: 'Als we vroeger optraden, dan aanvaardde men het gezag van de politie. Maar later veranderde dat. En toen ging het er in wezen om: wie maakt nou op dat "magische" uur, op die "magische" plaats, bij het "magische" gebeuren uit wat er op straat gebeurt... de politie binnen-het-kader-van-de-haar-bij-de-wet-gegeven-opdracht-met-gebruikmaking-van-haer-wettelijke-bevoegdheden... of een stel die deze maatschappijvorm ontkent en bereid is dat met geweld te weerstaan. Dan krijg je een duidelijke botsing waarbij principieel het compromis uitgesloten is.'³⁵

32. R. van Duyn, 'Provocerend denken', a.w.

33. R. van Duyn, 'Aan de linkse beweging', in: *Provo 7*, 25 februari 1966, pp. 22-23.

34. Idem, p. 23, en Duco van Weerlee, *Wat de provo's willen*, a.w., pp. 21-22.

35. Zie: C. Jaring en Meijer, *Dit hap-hap-happens in Amsterdam*. Amsterdam (Arbeiderspers) 1966.

In de provotijd valt het wel mee met het geweld waaraan deze hoofdinspekteur hier refereert. Anno 1983 is het in ieder geval moeilijk voorstelbaar om het uitdelen van krenten (Koojsje Koster, 23 april 1966), het leggen van bloemen bij het monument op de Dam, het houden van een 'stille omgang' of een 'sit-down'-actie voor het Amerikaanse konsulaat als een vorm van geweldskalatie te zien. In de praktijk voeren de provo's een geweldloze koers³⁶, hoewel bij wijze van grap regelmatig het tegendeel gesuggereerd werd. In *Provo 1* kan men bijvoorbeeld zeer praktische, maar uit de vorige eeuw stammende, instructies lezen over het vervaardigen van allerlei explosief materiaal³⁷, terwijl in *Provo 7* de beroemd geworden 'Subversieve Brief' is afgedrukt, waarin wordt opgeroepen om de (op dat moment nog in een pril aanbouwstadium zijnde) IJ-tunnel op te blazen.³⁸ Met name op papier werd het gebruik van geweld niet uitgesloten.

Van Duyn geeft aan waarom: 'Was voor Ghandi het geweldloos verzet zeer geschikt omdat hij de massa achter zich had, voor ons is het slechts incidenteel geschikt omdat wij de massa niet achter ons hebben en ook nooit zullen krijgen.'³⁹ Het gebruik van geweld kwam niet aan de orde. Immers, alleen het op papier zetten werkte als provocatie al effectief genoeg, getuige het feit dat de beide hierboven aangehaalde *Provo*-nummers doelwit waren van politieel optreden (inbeslagname) omdat hier, aldus de Officier van Justitie, sprake zou zijn van 'opruiming'.

Ook op dit punt kan men de lijnen doortrekken naar het post-provo-tijdperk van de jaren zeventig en tachtig. In provo ontkiemen de eerste gedachten over een 'totale vorm van verzet' uit naam van 'je eigen vrijheid, en de directe controle over de leefsituatie' en gericht tegen een massief autoritair, zich democraties noemend systeem. In de loop van de jaren zeventig krijgen deze provocerende gedachten een steeds duidelijker aanwijsbare praktijk. Kraken, anti-militaristische acties en acties tegen kernenergie vormen onmiskenbare voorbeelden. In wezen gaat het om een dimensie die bij provo al ingang vond.⁴⁰

36. Zie D. van Weerlee, *Wat de provo's willen*, a.w., p. 21.

37. In *Provo 1* werd een in het begin van deze eeuw anoniem geschreven brochure afgedrukt: *De praktische anarchist*. Deze overdruk vol met verouderde wenken om explosieven in elkaar te zetten, was voor de politie in ieder geval aanleiding om de vrijwel complete oplage van dit nummer in beslag te nemen.

38. Zie *Provo 7*, februari 1966, pp. 1-5.

39. R. van Duyn, 'Provocerend denken', a.w.

40. Zie voor een wat verdergaande analyse van de 'nieuwe sociale bewegingen' die zich in de loop van de jaren zeventig en tachtig hebben ontwikkeld: *Margeteksten 7* (december 1983), een verzameling van artikelen die de afgelopen jaren in het tijdschrift *Marge* over deze bewegingen hebben gestaan.

Netwerken van autoriteiten

Rondom de immer creatieve provo, de vrijheidslievende jongeling en het anti-professionele provotariaat bestaat in het midden van de jaren zestig echter een heel netwerk van autoriteiten: het Gezag. Het is een wirwar van machtspatronen die in de conceptie van de provo's een duidelijke samenhang vertonen. Het zijn allemaal bouwstenen van 'een granieten muur van burgerlijke behoudendheid'.⁴¹ Het geheel van de autoriteiten is bij provo meer dan de som der delen. De autoriteiten krijgen een bijna symboliese betekenis. Het woord gezag wordt in veel provo-geschriften met een hoofdletter geschreven. Het verwijst naar een macht op zich, een rigide, versteende, humorloze macht. Het is een fantasieloos ding, waaraan vrijheid en creativiteit per definitie ontbreken: de versteende werkelijkheid van het marionettentheater. En met de marionetten van de macht speelt provo zijn spel. In zekere zin is dat een spiegelgevecht, een gevecht met de symboliek, met de ongrijpbare representanten van de macht: dat wil zeggen met de regenten en de regels, die het zichtbare konglomeraat van vrijheidsbeperkende maatregelen vertegenwoordigen. Dat symboliese gevecht met het Gezag is belangrijker dan de mensen die in het strijdperk opereren. In zijn boek *Full-time provo* schrijft Hans Tuynman over het sombere gezicht van koningin Juliana tijdens het huwelijk van Beatrix en Claus: 'Kom nou, moeder, denk ik, het is maar een spel.'⁴² Over de politie meldt hij: 'we maakten kennis met de bevel is bevel theorie, die onontbeerlijk wordt geacht voor een zo omvangrijk apparaat als de politie. We beseften zelfs dat de agent in uniform soms individueel niets tegen je had, wat hem niet belette er duchtig op los te rammelen.'⁴³ Deze uitspraken typeren de wijze waarop de provo's het gezag waarnemen. Het gaat om de macht als ding, als 'burokraties machtscomplex' zonder gezicht.⁴⁴

In de strijd tegen de autoriteiten zinspeelt provo steeds nadrukkelijk op een ideologies erfgoed dat als een kollektief geheugen in de naoorlogse samenleving ligt opgeslagen en dat wordt ingezet tegen het optreden van de autoriteiten die zeggen uit naam van de democratie te handelen. Maar omdat dat zichtbaar onredelijk is en media daar uitgebreid over rapporteren, ontstaat er een maatschappelijk misverstand, een interne tegenspraak, die de consensus waarop het gezag van de autoriteiten rust aan het wankelen

41. R. van Duyn, 'Provocerend denken', a.w.

42. H. Tuynman, a.w., p. 18.

43. Idem, p. 35.

44. D. van Weerlee, *Wat de provo's willen*, a.w., p. 20.

brengt. We zullen dat in het navolgende toelichten.

In de eerste plaats heeft deze zinspeling betrekking op het 'antifascisties geheugen' dat, weliswaar in latente vorm, in de nederlandse bevolking en zeker in Amsterdam tot dan in stand is gebleven. Het gaat hier om een keten van associaties die provo in het leven roept. De 'Befehl ist Befehl'-houding op het politie-optreden plakken, zoals Hans Tuynman in het aangehaalde citaat doet, is een onderdeel van deze keten. Meer algemeen ligt de voedingsbodem in de willekeur van het politie-optreden, die herinneringen wekt aan het optreden van de duitse bezetters. Tijdens de wilde taferelen rondom het Lieverdje uit zich de verontwaardiging dan ook regelmatig in het roepen door omstanders van scheldwoorden als 'SS'er' en 'fascisten' aan het adres van de politie.⁴⁵ Het resultaat hiervan was een reeks arrestaties, die voor de betrokkenen gevangenisstraffen tot vier weken opleverden. Het is allemaal olie op het vuur dat definitief aangewakkerd is door de verloving van prinses Beatrix met Claus von Amsberg. Een Duitser van wie bekend werd dat hij in de oorlog aan de verkeerde kant van de scheidslijn had gestaan en opgegroeid was in kringen van de Hitlerjugend. In de verontwaardiging die hierover ontstond, kwam de Tweede Wereldoorlog weer boven drijven en werd de herinnering aan het fascisme weer manifest. In deze sfeer worden de provo's die zich als felle anti-monarchisten doen gelden, gekonfronteerd met de hand van het gezag: de lange lat van de politie. In het openbare wantrouwen dat daardoor aan de oppervlakte komt, smeedt provo de verschillende elementen tot een eenheid: anti-monarchie, anti-politie en anti-autoriteit.

In de tweede plaats doen de provo's een beroep op wat in de democratie als een grondrecht geldt: het recht op vrije meningsuiting. In augustus 1966 – ruim één jaar na de aanvang van provo – wordt het in *Provo 11* als volgt geanalyseerd: 'Actie voerend tegen de verslaafde konsument, tegen de absurde voorrang van het atmosfeer verpestend vierwielig monster, voor het speels be-"leven" van de eigen stad, voor de vrije (politieke) meningsuiting op straat, stuitten de provoos op interpretaties als "samenscholing" en "ordeverstoring". Daarom moesten – om praktische redenen – eerst de autoritaire gezagshandhavers geprovoceerd worden hun ware gezicht te laten zien. We mogen konstateren dat dat gelukt is.'⁴⁶ Wat provo doet is – in feite voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog – spelenderwijs de grenzen aftasten van een hoog in Neêrlands vaandel geschreven

45. Zie H. Mulisch, a.w., en D. van Reeuwijk, *D'amsterdamse extremisten*. Amsterdam (De Bezige Bij) 1965, p. 127.

46. Duco van Weerlee, 'White Power', in: *Provo 11* (15 augustus 1966), p. 31.

liberaal erfgoed: de vrijheid om in woord en daad je mening te uiten. Het keurslijf waarbinnen dit recht in de naoorlogse nederlandse samenleving was geperst, bleek zeer nauw te sluiten. De vrijheid was nadrukkelijk gebonden aan de grenzen van de openbare orde en elk gevoel voor 'Spielerei' is verloren gegaan. Het zijn vooral de 'intellectuelen' bij wie dit in het verkeerde keelgat schiet. Gezien hun maatschappelijke positie is het nauwelijks verwonderlijk dat zij bij uitstek de groep zijn die zich laat fascineren door 'nieuwe' geluiden en denkbeelden. Maar deze fascinatie werd door het harde politionele en justitionele optreden ruw verstoord. Wie het boek van Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning*, leest, krijgt een indruk van de woede die in deze kringen om zich heen greep. Ook Nuis getuigt hiervan: 'De verontwaardiging steeg, en moest tenslotte naar buiten komen. Dagelijks werd ik gebeld door mensen die onafhankelijk van elkaar, een actie wilden voeren, een brief schrijven, een pamflet publiceren, handtekeningen verzamelen. Bijna iedereen in de binnenstad had langzamerhand met eigen ogen gezien wat een politiecharge betekende. De eindeloos vastgehouden Hans Tuynman werd een symbool; het roepen om zijn vrijlating vatte de lange reeks van grieven samen.'⁴⁷ Uiteindelijk resulteerde dit 'intellectuele ongenoegen' in de publikatie van een advertentie in een aantal dagbladen, die door ruim 800 mensen ondertekend werd. Ook in deze aktie stuitte men echter op een staaltje van regentenmentaliteit dat zijn weerga niet kende. Alleen *Het Vrije Volk* en *Vrij Nederland* en iets later – na zeer veel moeite – *Het Parool* gingen tot publikatie over. Alle andere vooraanstaande dagbladen (*NRC*, *Algemeen Handelsblad*, *Trouw* en *De Volkskrant*) weigerden haar.⁴⁸ De advertentie had als kop: *Wij zijn beledigd in ons rechtsgevoel*. En de tekst besloot met: 'Wij verlangen van alle functionarissen, burgemeesters, gemeenteraadsleden, officieren van justitie, rechters, kamerleden, de regering en alle overige gezagsdragers: doe al het mogelijke om rede en billijkheid in ons rechtsbestel te herstellen. Die rede en billijkheid zijn nu zoek.'⁴⁹

Deze verontrusting in kringen van jonge intellectuelen beperkte zich niet tot een protest tegen justitionele en politionele uitwassen.

47. A. Nuis, a.w., p. 33. Hans Tuynman werd op 11 mei 1966 veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf wegens 'opruimende activiteiten'. Die kwamen neer op het uitdelen van een pamflet aan twee politie-agenten, waarin werd opgeroepen voor een individuele demonstratie tegen de politie. Tijdens zijn gevangenschap was het amsterdamse Huis van Bewaring met de regelmaat van de klok doelwit van demonstraties.

48. Zie: J. Rogier, 'De geschiedenis van een advertentie', in: *Vrij Nederland*, 25 juni 1966, en A. Nuis, a.w., pp. 38-39.

49. A. Nuis, a.w., p. 33.

Integendeel, daar ligt slechts het begin. Elders hebben we geschreven: 'Tussen de revolterende jongeren aan de ene kant en de autoritaire gezagsdragers aan de andere kant, die met elkaar een spel van kat en muis spelen, komt tegelijkertijd een heel potentieel van intellectuele activiteiten aan de oppervlakte.'⁵⁰ De aanval richt zich op de versteende, grijze democratie. De speurtocht naar rede en billijkheid wordt door intellectuelen zelf ingezet. Een nieuwe variant: redelijker, sympathieker, menselijker, krijgt vorm in de symboliese figuur van Hans van Mierlo en de politieke formatie rondom zijn persoon: D'66. Wat dat betreft markeert provo een opmerkelijk breukpunt in de naoorlogse kulturele en ideologische geschiedenis: de overgang tussen de autoritaire democratie van de regenten en een democratie van redelijke alternatieven en corduroy-pakken.⁵¹

De representanten van het Gezag: de konkrete Autoriteiten

De autoriteiten zijn in de ogen van provo een tumor die overall woekert. Desondanks laten zich in de overgeorganiseerde nederlandse samenleving een aantal specifieke autoriteiten gemakkelijk aanwijzen. Zij zijn de opvallendste vertegenwoordigers van het gezag en vormen dan ook het doelwit van de provokaties van provo. In het kort laten we de voornaamste hier de revue passeren.

1. De politie

De eerste provokatie die provo als pamflet uitbrengt, draagt als titel: *Goed dat de politie er is*.⁵² Van Duyn legt in *Provo 1* uit waarom: 'De politieman is de meest impopulaire vertegenwoordiger van het Staatsgezag. Hoe meer er zijn, hoe brutaler en fascistischer hij optreedt, hoe beter het ons is. De politie provokeert, net als wij, de massa. Hij van de ene, wij van de andere kant. Hij zorgt ervoor dat hij wrevel verwekt onder de mensen over zijn optreden en dus over het gezag, wij trachten die wrevel aan te wakkeren tot verzet. Uitgesproken gunstig is daarbij dat de politie zich onmiddellijk uit zijn tent laat lokken als wij dat dienstig achten. We hoeven maar even op straat te gaan zitten (...) even een paar bloemen bij een monument te leggen of loeiende sirenes kondigen de komst van overvalwagens met hun grimmige bemanning al aan. Voor de ogen van een groot

50. J. van der Lans, 'Beeldvorming over de jeugd', in: *Psychologie en maatschappij*, nr. 13, 1980, p. 474.

51. Zie ook R. Abma, 'Hegemonie en tegenkultuur', in dit nummer, *Te Elfder Ure 35*, pp. 717-729.

53. Jaap van Ginneken, *De samenstelling van het gezamenlijke provo-archief*, a.w.

publiek ranselt hij dan op vreedzame demonstranten in. Kunnen wij ons een betere kameraad denken?'⁵³

Het is duidelijk dat men in politiekringen geen raad weet met deze rol van co-happener. De politie happende mee uit naam van de handhaving van de 'openbare orde', maar deze orde lijkt zij door haar optreden eerder te verstoren dan te handhaven. Er worden fouten gemaakt. Langzamerhand moet de politie de 'waan van onschendbaarheid' afleggen. Er worden nog meer fouten gemaakt. Op 19 maart 1966, bij de opening van een fototentoonstelling naar aanleiding van de gebeurtenissen rondom het Huwelijk (10 maart), is de staat van verwarring kennelijk zo compleet dat het optreden van de politie geen enkele proportie meer kent. Van alle kanten wint de kritiek op het politie-apparaat nu veld. De onenigheid duikt zelfs op in de hoogste amsterdamse politiekringen. Over de methodiek van hoofdinspekteur Koppejan, die tijdens een Vietnamdemonstratie maar liefst 300 demonstranten in vrachtwagens laadt om deze preventief van ordeverstoringen te weerhouden, raken de gemoederen fel verhit.⁵⁴ Het hoogtepunt, of beter het dieptepunt, in dit gebrekkige politie-optreden vormen tenslotte de bouwvakonlusten van 13 en 14 juni 1966. Niet lang daarna wordt hoofdkommissaris Van der Molen ontslagen. De politie – een unikum in de naoorlogse geschiedenis – wordt zelf 'objekt van onderzoek'. 24 Augustus 1966 stellen de ministers van Binnenlandse Zaken en Justitie onder druk van de steeds verontwaardigder publieke opinie een onderzoekskommissie in, die tot taak heeft de 'ordeverstoringen' in Amsterdam te onderzoeken en het optreden van de politie daarbij te bezien.

2. De justitie

Naar aanleiding van de publikatie van een foto van prins Bernhard in *Provokatie 3* wordt Roel van Duyn door het persburo Steens en Magielsen in een kort geding voor de rechtbank gedaagd. Op 13 juli 1965 deelt provo in een persbericht mee dat zij niet voor de rechtbank zullen verschijnen 'uit minachting voor de autoriteiten en voor wie zich aan de autoriteiten onderwerpen'.⁵⁵ De provo's kunnen de konfrontatie met de justitie echter niet lang ontlopen. De politie arresteert, justitie vervolgt. En niet gering. In het boekje *Provo's en justitie* maakt Louis Sinner duidelijk dat op dit terrein de redelijkheid en de gerechtigheid inderdaad zoek waren. Politie en justitie hadden

53. R. van Duyn, 'Provocerend denken', a.w.

54. Commissie van Onderzoek Amsterdam, *Onderzoek naar de ordeverstoringen te Amsterdam op 13 en 14 juni 1966*. 's-Gravenhage (Staatsuitgeverij) 1967, bijl. 116.

55. A. de Jongh, a.w., p. 62, en J. van Ginneken, a.w.

overal in het land een heksenjacht geopend op provo-achtige typen. Krenten en pamfletten uitdelen leverde weken gevangenisstraf op. Steeds duidelijker werd dat veel rechtskolleges in provo-zaken andere maatstaven van procesrecht en strafmaat aanlegden dan in andere zaken. Het snelrecht doet zijn intrede en Sinner geeft daarvan de feitelijke uitwerking aan: 'streng recht'.⁵⁶

Een voorbeeld: *Haarlems Dagblad*, 4 juni 1966.

Een korte discussie tijdens een rechtszitting op zondag tussen een Rotterdamse kantonrechter en een nauwelijks twaalf uur tevoren gearresteerde provo.

Kantonrechter: Wat ben je van beroep?

provo: niks.

kantonrechter: Wat wil je later worden?

provo: niks, helemaal niks.

kantonrechter: Waarom niet?

provo: in iedere maatschappelijke functie wordt een ander onderdrukt, dat wil ik niet.

kantonrechter (verbaasd): Hoe kom je dan aan eten?

provo: ik werk twee dagen per week in de haven.

kantonrechter (triomfantelijk): O, dus als je een lege maag hebt, wil je wel werken voor de maatschappij, maar als de buik vol is moet je er niets van hebben.

De provo, een jongen van negentien jaar, wordt veroordeeld tot een week gevangenisstraf onvoorwaardelijk. Zijn vergrijp: niet doorlopen nadat de politie hem dit had bevolen.⁵⁷

In Nederland had het justitieel en politieel apparaat weinig gevoel voor een meer flexibele aanpak. Politiepsychologen, zoals die indertijd in München werkten, die de dienaren van het gezag leren hoe het jeugdige publiek zodanig kan worden aangepakt dat geweld overbodig is, waren in Nederland toentertijd bijna ondenkbaar.⁵⁸ In plaats van psychologische gevoeligheid heerste de macht van het Gezagsdenken. De president van de amsterdamse rechtbank, mr. Stheeman, laat daar in een discussie, georganiseerd door het *Algemeen Handelsblad* (9 april 1966), weinig misverstand over bestaan: 'De "herriemakers" zijn geen gerichte categorie, geen groep van mensen met een organisatie of met een bepaald ideaal, maar een vloeiende groep, die men wel degelijk als ouderen, als gezagsdragers – waar ik mijzelf in de eerste plaats toe reken – moet bestrijden. Nu dacht ik dat U het bestrijden van zo'n groep niet genuanceerd moet begrijpen. Ik geloof dat een gezagsdrager dus een ongenueanceerd denker is.'⁵⁹ Deze

56. L. Sinner, *Provo en justitie*. Amsterdam (De Bezige Bij) 1966, p. 36.

57. Idem, p. 12.

58. Vergelijk A. de Jongh, a.w., pp. 96 e.v.

59. L. Sinner, a.w., p. 47, en A. de Jongh, a.w., p. 105.

diskussie werd georganiseerd door de toenmalige journalist van het *Algemeen Handelsblad* Hans van Mierlo. Hofland konkludeert in zijn boek *Tegels Lichten*: 'Zo hielpen ook Stheeman en een aantal anoniem gebleven amsterdamse agenten mee aan de oprichting van een nieuwe partij.'⁶⁰ Deze partij was D'66.

3. De politieke autoriteiten

'De belangrijkste verzetsdaden richtten zich echter tegen personen, de dragers van de technokratie', aldus een strijdvaardig fragment uit de zogeheten *Subversieve Brief* (van een anoniem uit het subversieve amsterdamse provotariaat).⁶¹ Personen vertegenwoordigen het Gezag en vormen derhalve onophoudelijk het doelwit voor de provo's. Met name de amsterdamse burgemeester Van Hall heeft het moeten ontgelden. Hij was voor de provo's het prototype van het politiek regentendom. Bij hem komen de draden van de versteende macht samen. Hij is verantwoordelijk voor alles wat fout is. 'Een figuur als Van Hall, onze PvdA-autoriteit, zie ik de eerste eeuwen nog niet demonstreren tegen de oorlog in Vietnam, integendeel: in de praktijk laat hij zulke demonstranten door zijn smerissen uit elkaar slaan; ik zie Van Hall zich nog niet bezorgd maken over de toenemende verontreiniging van de lucht, integendeel: in de praktijk slaat hij met plezier de eerste paal voor VIJAND van de VOLKSGEZONDHEID no. 1: Mobil Oil.'⁶² Hans Tuynman voegt daar aan toe: 'Van Hall beschuldig ik van gebrek aan gevoel voor humor, gebrek aan aandacht voor wat er gebeurt in zijn stad en het bevel geven aan de politie om gewapend op te treden tegen ongewapende jongeren.'⁶³ En zowaar, het gezag van Van Hall, de regent bij uitstek, brokkelde in snel tempo af. Na de veldslag op 19 maart bij de opening van de foto-tentoonstelling deed hij 's avonds in het veelbekeken programma *Mies-en-Scène* een bewogen oproep tot een afkoelingsperiode. Een afkoeling die hij overigens eenzijdig opvatte, gezien de wapenfeiten die de politie in de daarop volgende weken op haar naam bracht. Het vertrouwen in zijn positie slonk zienderogen, tot hij uiteindelijk in mei 1967 zijn burgemeestersfunctie voor gezien hield. Illustratief is dat de provo's die toen ruim een jaar zijn ontslag hadden geëist, zich nog geen week later ophieven.

Hoewel provo het meeste afgrijzen had voor de grauwe bestuurs-

60. H.J.H. Hofland, *Tegels lichten of ware verhalen over de autoriteiten in het land van de voldongen feiten*. Amsterdam (Contact) 1972, p. 198.

61. *Provo 7*, februari 1966, p. 4.

62. R. van Duyn, 'Of nee ..., toch maar PSP?', in: *Provo 14* (10 februari 1967), p. 3.

63. H. Tuynman, a.w., p. 56.

aristokratie, de betweterige burgervaders, reikte hun kritiek verder. Ook de politieke partijen moesten het ontgelden. De rechtse so-wie-so, maar ook de linkse. De PvdA (in *Provo 14* gekscherend Partij Voor Dwang Arbeid genoemd) wordt in hoge mate verantwoordelijk geacht voor de inhoud van het overgeorganiseerde maatschappelijke leven: 'De PvdA tracht ons slechts een smakelijke galgenmaaltijd voor te zetten, door dit doorgangshuis naar de atoomdood annex koolmonoxydevergiftiging in te richten met ijskasten, roomkloppers en TV's. Zolang zij als partij niets doet om de wereld te bevrijden van atoomdood, luchtverontreiniging, groot-kapitaal, autoritairisme, autofilie, militarisme, burokratie en kontra-prestatie, kan zij niet als een vrijmakende, serieus linkse organisatie worden gezien.'⁶⁴ In zekere zin is deze kritiek vergelijkbaar met de ontevredenheid waaruit later binnen de PvdA Nieuw Links ontstaat. De kritiek heeft vooral betrekking op het afstandelijke optreden van de PvdA als een soort betuttelende welvaartbrengende voogd van de arbeidersklasse.

Ook de CPN wordt zonder aarzeling door provo uit de linkse beweging geëlimineerd: 'Het kommunisme meent de vrijheid met diktatoriale middelen te kunnen bereiken. (...) het kommunisme is rechts en kontra-revolutionair, want vrijheid beperkend, dogmaties en autoritair. (...) Deze partij is onder haar leider Paul de Groot geworden tot een kerk propvol Marx-gelovigen, Lenin-uitleggers, Eenheidspredikers, Gortzak-lasteraars, scheurmaker-blèrders en verketteraars van ongelovigen. (...) De CPN is de oudste van de zich links noemende partijen in Nederland. Haar ouderdom kenmerkt zich echter niet door gerijpte wijsheid, maar helaas door vroegtijdige seniliteit.'⁶⁵

Provo legt met dit prentje van de linkse politiek de eerste fundamente van een radikalistische stroom, die sinds die jaren permanent door jongeren in stand is gehouden. In politiek opzicht kan men deze ruimte benoemen als de spanningsverhouding tussen de parlementaire oppositie en de buitenparlementaire beweging. Voor jongeren zelf is het echter meer. Het is een kollektief wantrouwen tegen partij-apparaten waarvan de omvang burokraties aandoet en waarin de besluitvorming in handen van elites is. De kultuur van het radikalisme spruit uit een dergelijk wantrouwen voort en heeft zich sinds de dagen van provo blijvend onder jongeren gevestigd.

64. R. van Duyn, 'Aan de linkse beweging', in: *Provo 7*, pp. 14-15.

65. Idem, pp. 15-16.

4. *Het kroonstuk van de autoriteiten: de monarchie*

'En bovenal is er het autoriteitsidee, uitgebeeld door die éne onaantastbare figuur aan de top: de monarch.'⁶⁶ In het kielzog van de bijna nationale verontwaardiging over de verloving van prinses Beatrix met Claus von Amsberg ontstaat een intensieve discussie over de monarchie. Provo blaast een aardig partijtje mee: 'Wij beschouwen de Claus affaire als een prachtige gelegenheid om te agiteren tegen de monarchie, die dateert uit een tijd waarin men nog geloofde dat de monarch door God persoonlijk is aangesteld als zijn plaatsvervanger op aarde. De Claus affaire is ook een gelegenheid om in verzet te komen tegen de autoriteiten in het algemeen. Wanneer het Oranjegezag eenmaal valt, kan er een creatieve periode aanbreken, die menig autoriteit zich heugen zal. Niet alleen de funktie maar ook de persoon van Von Amsberg is ons antipathiek. Zijn volmaakt fascistiese opvoeding tezamen met zijn funktie van diplomaat van de Westduitse autoriteiten hebben hem gemaakt tot een kleurloos en onpersoonlijk produkt van fascisme en autoritarisme. Verleden en heden van Claus staan ons tegen.' Voor provo is de monarchie symbool van de macht-van-bovenaf, ze smeedt een nationale eenheid die er niet is, ze suggereert een stabiliteit die onwenselijk is. 'Voor ons is het koningshuis meer het symbool van een politiestaat: op allerlei manieren wordt de vrijheid beknot als het koningshuis in het geding komt. Openlijk uitkomen voor republikeinse gevoelens wordt bestraft met boetes en gevangenisstraffen.' 'Oranje boven, leve de republiek', zongen de provo's luidruchtig tijdens de huwelijksdag, terwijl het decorum voor de ogen van de hele, verbaasd toekijkende wereld verstoord werd door rookbommen.

Ook inzake de monarchie kent provo's kritiek twee varianten. De monarchie is niet alleen een 'overleefde traditie' omdat ze staat voor een 'reaksjonere macht', maar ook omdat ze onecht en onmenselijk is. Het is een folkloristies rollenspel, ontdaan van oorspronkelijkheid en van persoonlijke inbreng: 'Wat ons het meest tegenstaat in het koninklek instituut is de pracht en de praal waarmee alles gebeurt en het toneelspel van hoogwaardigheidsbekleders dat overal bij opgevoerd wordt: bij de rijtoeren, de offisjele bezoeken en ontvangsten, de "werkbezoeken", de voor geopend verklaringen, de lintendoorknipperij, enzovoort. Men doet hiermee een beroep op de dweepzucht van de grote massa, de Libelle lezers; het is de valse romantiek die het zo goed doet bij het klootjesvolk. (...) De leden van het koninklek huis missen een fundamenteel recht, namelek het recht om een eigen leven te leiden.'

66. Dit en volgende citaten in: Hans Metz, 'Spaken in de wielen van de gouden koets', in: *Provo 5* (18 december 1965), pp. 2, 3 en 4.

Het konkrete utopisme

'Auke haalt een stapel papier, en pennen. We schrijven vellen vol, over het verband tussen seksuele frustratie en woningnood, dopesyndikaten en democratie, uitlaatgassen, sigaretten en de vierde wereldoorlog, minderwaardigheidscomplexen en nationalisme, etc. Als het begint te schemeren en de nacht voorbij is en we weer langzaam met onze beide benen op de grond terecht komen, hebben we de wereld veranderd. We kijken elkaar vermoed doch opgewekt aan. "Maar zou zo'n gemeenteraad dit begrijpen?", vraag ik. "Die oude mannetjes!", roept Peter uit, "kom nou".'⁶⁷

Provo bestaat niet alleen uit een onblusbaar wantrouwen jegens de autoriteiten. Zeker, een anarchistiese toon is vanaf het begin te bespeuren, maar heeft nooit volledig de overhand gekregen. Provo doet namelijk bovendien iets wat aan het toenmalige anarchisme vreemd was. Provo formuleert plannen, signaleert konkrete problemen en lanceert even spektakulaire als simpele alternatieven.⁶⁸ In het *witte plannen*-theater dat provo opvoert, komt het huwelijk tussen anarchisme en artisticeiteit, tussen politiek en cultuur, tussen wantrouwen en creativiteit, tussen de invalshoek van Van Duyn en de boodschap van Grootveld concreet en inventief tot uitdrukking. Ook de witte plannen worden door de provo's puur en alleen als provokatie opgevat. 'Er is een artistieke (bijv. komiese of absurde) vormgeving waarin een zeer reëel maatschappelijk belang is vorm gegeven.'⁶⁹ Daarmee is een eerste element van de witte plannen aangegeven. De plannen nestelen zich op de schaduwzijden van het maatschappelijk systeem; ze worden geboren uit voor iedereen zichtbare maatschappelijke probleemvelden. Ze zijn een aanklacht tegen 'misdadige' praktijken die afgeschermd worden door de autoriteiten en waaraan het klootjesvolk vrolijk fluitend meewerkt. In de tweede plaats zijn de witte plannen een pleidooi voor een leefbare wereld, waarin men zich vrijuit kan bewegen en gezond kan ademen. Maar tevens een wereld waarin de menselijke subjektiviteit

67. Hans Tuynman, a.w., p. 23.

68. Het aanreiken van alternatieven behoort niet tot de traditie van het anarchisme. In 'Het witte gevaar' geeft Van Duyn uitvoerig aan waarom deze verrijking noodzakelijk is. Het is dezelfde argumentatie als die wanneer provo gaat deelnemen aan de gemeenteraadsverkiezingen van juni 1966: 'Oudere anarchisten hebben ons vermanend toegesproken: wie eenmaal aan de verkiezingen deelneemt is voor de revolutie reddeloos verloren, want hij heeft zich met het gezag gekonformeerd. Historiese ballast zeggen wij; onze deelname is in de eerste plaats een provokatie aan dit kiessysteem.' (*Provo 9*, p. 1) Hetzelfde geldt voor de witte plannen: het zijn provokatieve alternatieven.

69. D. van Weerlee, 'Gezag, provokaatsie & democratie', in: *Provo 8*, p. 6.

zich zonder voortdurende interventie van gezag en regels kan ontwikkelen. Een derde karakteristiek van de witte plannen is het simplisties utopisme dat ze uitstralen. Ze zijn simpel omdat ze eenvoudig ogende oplossingen aanreiken, die met goede wil en eenvoudige middelen kunnen worden gerealiseerd. Maar ze zijn tevens utopisties omdat ze volledig ontdaan zijn van elk gevoel voor politieke realiteit. Ze zijn als het ware volledig uit de bestaande machtsverhoudingen losgeweekt. De eenvoudige, maar inventieve gedachten-gang wordt daarmee een extra wapen tegen het bureaucratiese machts-komplex en de bedreiging van de leefbaarheid in de welvaartstaat.

Het is met name Luud Schimmelpenninck geweest die de definitieve vorm gaf aan de eerste twee, en best uitgewerkte, witte plannen. Schimmelpenninck was met provo in kontakt gekomen omdat hij Grootvelds campagne tegen het verslaafde konsumentenschap met sympathie had gevolgd.⁷⁰

1. Het witte fietsenplan

Het eerste plan waarmee provo furore maakt, is het *witte fietsenplan* in juli 1965.⁷¹ Het is een aanklacht tegen de autoterreur in Amsterdam. Schimmelpenninck konstateert in zijn argumentatie voor het plan: 'dat tonnen giftige gassen in een leefruimte van bijna 1 miljoen mensen worden geproduceerd en verspreid; dat straten en stoepen verdwijnen onder "luxe" blik; dat honderden doden en duizenden gewonden aan de gemakzucht van een minderheidje van automobilisten worden opgeofferd; dat aan een unieke stad onherstelbare schade is en wordt toegebracht door het autofiele klootjesvolk.'⁷² Vervolgens vermeldt hij een aantal gegevens die zelfs de 'automaniakale lezer' wel moeten overtuigen. Schimmelpenninck gaat daarbij vindingrijk te werk. Hij toont met Shell-rapporten aan dat uitlaatgassen voor de mens giftige stoffen bevatten. Bovendien blijkt uit zijn berekeningen dat een kleine tien procent van het verkeer (auto's) meer dan de helft van alle ruimte opeist. Daarnaast maakt het autoverkeer veel onschuldige slachtoffers, van wie bijna driekwart voetganger is. Genoeg argumenten dus om een alternatief plan te becijferen: het witte fietsenplan.

Het gaat er allereerst om al het motorverkeer uit het centrum van Amsterdam te weren. Het vervoer in het centrum zal dan vooral

70. Zie A. Nuis, a.w., p. 19. Schimmelpenninck is tot op de dag van vandaag actief gebleven op het terrein van de stadsvervuiling en alternatieve vervoersmiddelen. Hij is bijvoorbeeld de architect van de amsterdamsse witkarren.

71. Gepubliceerd als *Provokatie 5* (13 juli 1965) en in *Provo 2* (17 augustus 1965) en *Provo 9*. Zie ook: *Het Beste uit...*, a.w., pp. 22-28.

72. *Provo 9*, p. 9.

moeten geschieden door uitbreiding van het openbaar vervoer en – nu komt het – door de aanschaf van 20.000 witte fietsen, die ‘van iedereen en van niemand moeten zijn’. Deze zouden, aldus het plan, bekostigd kunnen worden uit een besparing van de onkosten die het ineffektieve gemotoriseerde verkeer dagelijks oplevert.

De witte fiets mag dan nooit realiteit zijn geworden (de door provo wit geleverde fietsen werden vrijwel onmiddellijk door de politie in beslag genomen), als men vandaag de dag door de Nederlandse binnensteden wandelt, valt niet te ontkennen dat sinds de jaren zestig heel wat verkeersstraten omgevormd zijn tot wandelpromenades. Telt men echter de fietsdemonstraties die in diezelfde steden vrijwel jaarlijks georganiseerd worden, dan kan men niet alleen concluderen dat aan de terreur van de auto nog geen einde gekomen is, maar bovendien – en dat is belangrijker – dat uit de problematiek van het witte fietsenplan een maatschappelijk strijdpunt geboren is. Een strijdpunt waarop zich later, zoals op zoveel andere problemen die provo voor het voetlicht haalde, een actieve organisatie (ENFB) heeft genesteld.

2. Het witte schoorstenenplan

Was de witte fiets een symbool voor hygiëne in het stadsverkeer, in januari 1966 lanceert provo een nieuw symbool, ditmaal voor frisse lucht: *de witte schoorsteen*.⁷³ De aanleiding tot dit plan was een geheim rapport van de gemeente Amsterdam dat door provo in *Provokatie 11* openbaar werd gemaakt. In dit rapport worden verontrustende ontwikkelingen gemeld met betrekking tot de luchtverontreiniging. Juist op dat moment is de kwestie in de gemeenteraad aktueel, omdat deze beraadslaagt over het vestigen van een nieuw chemies complex van Mobil Oil. Volgens de provo's verlakken hier de 'democratisch gekozen vertegenwoordigers' de gezondheid van de bevolking. Provo komt met een alternatief plan: 'Provo stelt voor het lozen van viezigheid te belasten. Provo stelt een diskriminatie van vuile systemen voor. Het te gelde maken van het gemeenschappelijk bezit aan frisse lucht is een ernstige zaak en dus kostbaar.'⁷⁴

Vervolgens wordt een ingenieus stelsel geformuleerd om op allerlei afvalstoffen die in de lucht gespoten worden, belasting te heffen, terwijl men naar gelang van de hoogte van de schoorsteen weer een reductie op de belastingheffing kan krijgen (hoe hoger, hoe schoner, hoe goedkoper).

Wat opvalt in de twee behandelde provoplannen is de centrale aandacht voor het leefmilieu, dat overwoekerd dreigt te worden door

73. Zie *Provokatie 8* (16 oktober 1965), en *Provo 6* (24 januari 1966), pp. 1-6, en *Provo 9*, pp. 6-8; verder in *Het Beste uit...*, pp. 103-111.

74. *Provo 6*, p. 5.

de welvaarts- en industrievervuiling van de naoorlogse samenleving. De welvaart dreigt het welzijn te begraven. Ook deze spanningsverhouding zal in het postprovo-tijdvak toenemen: Wat bij provo nu als een ludiek plan met een serieuze ondertoon wordt verwoord, zal uitgroeien tot een omvangrijk maatschappelijk probleem dat zeer veel mensen blijft mobiliseren. Van 'meer groen in de stad' tot activiteiten in het kader van de Vereniging voor Milieudefensie.

3. Het witte kippenplan

Dit valt naast de tot nu toe behandelde plannen enigszins uit de toon waarschijnlijk omdat het gelanceerd wordt als reactie op het uiterst grimmige politie-optreden in maart 1966. Tegenover de marionetachtige karikatuur van 'in de houding en er op los slaan', lanceert provo een pleidooi voor een vreedzaam hulpverlenende politie-agent. De witte kip als vredesvogel voor het provotariaat. Daartoe wordt de provovereniging 'Vrienden van de politie' opgericht, die als programmapunten heeft:

1. *ontwapening* van de politie;
2. *sociaal werk* door de politie; de witte kip is de sociaal werker van de toekomst: 'Hij draagt lucifers en voorbehoedsmiddelen bij zich alsmede appeltjes van oranje, kippeboutjes voor het hongerende provotariaat.'
3. *reorganisatie* van de politie; directe controle van de politie door de kommuneraad van Amsterdam, democratische keuze van het hoofd van de politie en een documentatiecentrum over het optreden van de politie, waar iedereen zijn ongenoegen kenbaar kan maken.
4. *verkeer*; de witte kip regelt de verkeersstromen buiten het autoverkeer centrum en beweegt zich voort op de witte fiets.
5. *uniform*; de witte kip is gekleed in een wit uniform ten teken van zijn sociale functies, waardoor hij het 'image krijgt van de lieve(re)evolutie in de maatschappelijke verhoudingen'.⁷⁵

4. Het witte woningenplan

Het witte fietsen- en het witte schoorstenenplan hebben een tamelijk uitgewerkt en onderbouwd karakter. Bij de andere plannen is dat veel minder het geval. Het *witte woningenplan* is daar een voorbeeld van. Het signaleert een knelpunt zonder tot gerichte initiatieven te komen. In dit plan zetten de provo's zich af tegen de speculatie met woonruimte en pleiten zij voor het toewijzen van leegstaande panden aan alleenstaanden, jonge gezinnen, studenten enzovoort. Veel verder komt dit plan niet. Desondanks zet provo ook op dit terrein een toon

75. Het witte kippenplan is verwoord door Auke Boersma in *Provo 9*, pp. 12-13.

in die in de vorm van maatschappelijke aktie steeds verder zal gaan aanzwellen. Woonruimte = leefruimte $\neq$ spekulatie-objekt. 'De woningnood moet bestreden worden door wekelijks een lijst van leegstaande panden te publiceren.'⁷⁶

5. Nog meer plannen

Provo vertoont een grote gevoeligheid voor wantoestanden. Deze kunnen steeds op rekening van de autoriteiten geschreven worden en als provokatie onder de publieke aandacht gebracht. Witte plannen komen dan ook met de regelmaat van de klok aanwaaien. Ideeën zijn er te over. Ze hebben echter vaak een kortstondig leven en worden al gauw opzij geschoven door een gebeurtenis of nieuw idee. Of ze bestaan slechts bij de gratie van één persoon binnen de provobeweging.

Het *witte wievenplan* is daar een voorbeeld van. Het wordt aangedragen door Irene van de Weetering. Het beoogt een 'grootscheepse seksuele hervorming van de jeugd. De staat moet daar de verantwoordelijkheid voor nemen. Er moet een groot aantal konsultatiebureaus komen, waar de jeugd van 14 jaar en ouder seksuele adviezen kan krijgen.'⁷⁷

Gaat het witte wievenplan over de seksuele bevrijding van de mens, het *witte scholenplan* richt zich op de ontwikkeling van de creativiteit van het individu. 'Ha, zeg ik, onderwijs. Kreativer, moet veel kreativer. Het spelbewustzijn van het kind moet gestimuleerd worden. Het onderwijs moet aangepast worden aan de individuele behoeften van het opgroeiende kind. Niet aan de materiële en geestdodende eisen die de maatschappij stelt. Voorwaar, voorwaar. De revolutie begint tegenwoordig in de wieg en eindigt bij het middelbaar onderwijs. Elke onderwijzer die het huidige systeem handhaaft, is een potentiële moordenaar van het individu', aldus Hans Tuynman.⁷⁸ In het witte scholenplan richt provo zich op het instellen van 'demokraties ingerichte studie- en discussie-gelegenheden'.⁷⁹

Al deze gedachtenflitsen bevinden zich in de kinderschoenen. Ze zijn onuitgewerkt, ondoordacht en hebben het kenmerk van wilde jongensachtige ideeën. Juist daarom zijn het vaak tekenen aan de wand. Bekijken we bijvoorbeeld de twee hierboven aangehaalde plannen, dan zien we daarin al de kiemen van de discussies over anti-autoritaire opvoeding die verder in de jaren zestig vele gemoederen zullen bezighouden.

76. D. van Weerlee, *Wat de provo's willen*, a.w., p. 38.

77. A. de Jongh, a.w., p. 184.

78. Hans Tuynman, *Full-Time Provo*, a.w., p. 53.

79. D. van Weerlee, *Wat de provo's willen*, a.w., p. 39.

De utopie van de toekomst

'De politie-agent, jullie tegenstander, verdedigt de wereld van gisteren de provoos vertegenwoordigen de wereld van morgen.'⁸⁰ Deze uitspraak is van Constant Nieuwenhuis, in Nederland bekend door zijn bemoeienissen met de Cobra-groep.⁸¹ Hij is verantwoordelijk voor de grondgedachte van de toekomstvisie die provo in de loop van haar bestaan ontwikkelt. In *Provo 4* laat Roel van Duyn Nieuwenhuis uitgebreid aan het woord. In dit interview schetst Nieuwenhuis de eerste contouren van een toekomstige maatschappijvorm: *New Babylon*, waar in plaats van de arbeidende mens de spelende mens (*homo ludens*) zal heersen. Het sleutelwoord in deze blauwdruk voor de toekomst is het woord vrije tijd. Door de toenemende automatisering van de industrie door middel van computers ontstaat een nieuwe maatschappij, waarin niet alleen een overvloed aan voedsel en andere materiële voorzieningen zal zijn, maar vooral een overvloed aan vrije tijd.⁸² 'Het zal een feit van enorme betekenis zijn als de arbeid, die nodig is om het leven in stand te houden, niet meer door de mens zelf, maar door machines, het nieuwe proletariaat, en door computers zal worden verricht.'⁸³

Hoe ziet die toekomstige maatschappij er uit? Het ontwerp dat Constant Nieuwenhuis naar voren brengt, draagt de sporen van een optimistisch futurisme, een opgewekte science-fiction, een konsekwente fantasie en een jongensdroom: 'Prakties gezien is *New Babylon* (de wereldstad van de toekomst) opgebouwd uit een aantal sektoren (20 tot 50 hektaren groot) die zich ongeveer 16 meter boven de grond bevinden, op elkaar aansluiten, zich in alle richtingen voortzetten en het landschap ontsluiten. Er ontstaat één totale wereldstad die de aarde als een net omspant. De bodem blijft vrij voor snelverkeer en landbouw, vrije natuur en historische monumenten, de daken der sektoren dienen tot vliegvelden en promenades. Alle sektoren zijn uit meerdere verdiepingen opgebouwd: de ruimte der sektoren kan door mobiele elementen naar behoefte gebruikt en veranderd worden; daarnaast heeft elke sektor één of meer permanente woonhotels en openbare gebouwen. Behalve de woon-

80. Interview van Roel van Duyn met Constant Nieuwenhuis in *Provo 4* (28 oktober 1965); zie ook: *Het Beste uit...*, a.w., p. 79.

81. Zie hiervoor: P.D. Duyvis, 'New Babylon', in: *Actie, werkelijkheid en fictie in de kunst van de jaren '60 in Nederland*, 's-Gravenhage 1979, pp. 169-175.

82. Nieuwenhuis zet zich vierkant af tegen het 'gejeremieer' van allerlei pedagogen en wetenschappers (zoals Buikhuisen), die menen zich zorgen te moeten maken over de jeugd en de vrije tijd.

83. *Het Beste uit...*, a.w., p. 71.

hotels zijn de binnenruimten bestemd voor kollektief gebruik en hebben geen andere functie dan artistiek medium te zijn.⁸⁴ Niet alleen de fantasierijke ruimtelijke konstruktie van New Babylon fascineert de provo's, het gaat hun bovendien om de ongekende mogelijkheden voor de mensheid die binnen de speeltuin van New Babylon gerealiseerd kunnen worden. Nieuwenhuis daarover: 'Kreativiteit is een menselijke drift en niet een "genade gods". In New Babylon zal onze sluimerende creativiteit ontwaken! De economiese voorwaarden zijn er dan toch aanwezig voor! Wie nu nog de tijd moet doorbrengen met de kost verdienen, zal dan haast genoodzaakt worden creatief te worden om niet aan verveling ten onder te gaan. Hij zal de homo ludens zijn, hij zal gaan spelen, zijn leven is immers niets anders dan een spel in zo'n komputer-kultuur.'⁸⁵ Het anti-professionalisme dat provo inzet tegen het arbeidsethos van de konsumptiekultuur wordt in New Babylon definitief werkelijkheid. Het NUT is daar volledig afgeschaft. 'Nut is iets van vroeger. Toen was "nuttig" iets wat in onze materiële behoeften voorzag. Deze behoeften zullen in New Babylon bevredigd zijn. De stad New Babylon zal niet op het nut, maar op het spel gericht zijn. Het is geen utilitaristische maatschappij, zoals deze, maar een ludieke. Het spel zal er door ieder bedreven worden in alle vormen (...). De mens zal er spelend over de aardbol zwerven, als een nomade.'⁸⁶

Weliswaar zal de realisering van New Babylon, volgens Nieuwenhuis, nog wel even op zich laten wachten, maar hij ziet in de toenmalige generatie jeugdigen een voorteken. In 1964, dus voordat de provo's van zich hadden doen spreken, voorspelt hij: 'De jonge mensen van deze tijd komen in beweging, gedreven door een niet te onderdrukken neiging. Zij willen hun leven intensiever maken, zij willen het avontuur, dat zij tevergeefs zoeken, provoceren, zij willen het leven bevrijden van de sleur die de arbeid er aan geeft, zij willen het leven tot een spel maken, desnoods met geweld.'⁸⁷

De 'vertaling' van het – ten dele – bouwkundig futurisme naar de provo-praktijk is tweeledig. Van Duyn sluit er bijvoorbeeld op aan door zijn pleidooi voor de *ekonomies onnutte creatie*. 'Alleen de ekonomies onnutte creatie, die niet langer het privilege van de kunstenaar mag zijn, kan ons redden uit de verveling en de dreigende massifikatie. Constant heeft met zijn New Babylon de richting

84. Idem, pp. 70-71.

85. Idem, p. 72.

86. Idem, p. 74.

87. Constant, 'Opkomst en ondergang van de avant-garde', in: *Randstad*, nr. 8, 1964, pp. 70 e.v. Dit citaat wordt vaak aangehaald en is ook te vinden in *Het Beste uit...*, a.w., p. 69, en D. van Weerlee, *Wat de provo's willen*, a.w., p. 14.

aangegeven naar het volledig geautomatiseerde en gedemocratiseerde welvaartsland, waarin een kultuur van kollektieve creativiteit verwezenlijkt is. Vandaar dat wij de nadruk leggen op happenings. Een happening is geen individuele creatie, maar een kollektieve. Bij de happenings is er in principe geen passief publiek dat er met de handen over elkaar naar toekijkt. Zelfs de chercheurs bij het Lieverdje, die eerst rustig toekijken, kunnen de verleiding zelden weerstaan om in aktie te komen, ook al is hun optreden meestal minder creatief dan instrumentaal.'⁸⁸

Ook vindt men de gedachtengang van Nieuwenhuis terug in de programmapunten voor de gemeenteraadsverkiezingen waaraan provo in juni 1966 meedoet. Het gaat daarbij om punten als: 'de straat speelruimte' en 'Amsterdam een witte stad: het eerste segment van New Babylon'. Nieuwenhuis die op de provolijst staat (13de plaats) definieert in het verkiezingsnummer van *Provo* de stad als *socio-ruimte* waarmee hij de ruimte van de stad in het teken van de speelse ontmoeting tussen mensen zet.⁸⁹ Juist in deze definitie van de ruimte vinden het pragmaties en konkreet utopisme van provo en Constants radikaal-futuristies utopisme elkaar.

Voor provo liggen de ideeën van Nieuwenhuis echter aan de verre horizon. Het is toekomstmuziek die zelden of nooit naar voren komt. Overheersend bij provo is de praktijk van de provokatie, de witte plannen, kortom: het konkrete utopisme. New Babylon funktioneert in deze aktiviteiten als een raamwerk waarin alle provo-ingredienten tot een positieve eenheid gesmeed worden, geprojecteerd op de toekomst. Het leven is een spel, de stad een speelruimte, de mens creatief. In de blauwdruk van New Babylon is het denkbaar. De fascinatie door het stralende model van New Babylon geeft provo een zeer optimistische inborst. Zo zeer zelfs dat daarmee binnen de kultuur van het provoïsme een indringende paradox ten tonele komt. Enerzijds een grondige kritiek en een daaruit voortvloeiend pessimisme ten aanzien van al die bedreigingen die de welvaartsamenleving produceert: de atoomoorlog, de konsumptierommel en de burgerlijke behoudendheid, de verwoesting van het leefmilieu, enzovoort. Anderzijds de optimistische nadruk op de spelende mens die spelenderwijs zal uitgroeien tot een *homo ludens*, van wie het provotariaat de voorbode is.

Voor een sociale en artistieke beweging als provo mag het belang van een utopie aan de horizon niet worden onderschat. Statera formuleert de hypothese dat de kracht van de studentenbewegingen

88. Geciteerd uit D. van Weerlee, *Wat de provo's willen*, a.w., pp. 16-17.

89. Constant, 'Nieuw Urbanisme', in: *Provo 9*.

in West-Europa aan het eind van de jaren zestig gezocht moet worden in het utopies karakter van dit protest. Daarbij gaat het niet zozeer om de realiseerbaarheid van de ideeën, maar om de overstijging van de bestaande maatschappelijke orde teneinde de bestaande verbanden te negeren. Het gevolg is een kortdurende uitbarsting van verdrongen energie, die vorm krijgt in een kollektief gedrag. De utopie als negatie van het bestaande wordt dan een krachtige en effectieve impuls tot politieke en kulturele veranderingen.⁹⁰ Ook De Lange constateert een zekere dubbelzinnigheid in de innerlijke dialectiek van de jaren zestig. 'Juist in de meer ludieke vormen van verzet blijkt het spelen van een eigen spel op verboden terrein al zo bevrijdend te werken dat aan verdere doeleinden niet meer gedacht wordt.'⁹¹ In beide gevallen zijn de parallellen met provo opvallend. In de bijna volledige afwijzing van de bestaande werkelijkheid en het speels aftasten van onhaalbare en ondenkbare alternatieven heeft de kracht van de provo's gelegen.

De opkomst van een nieuwe leefstijl

De jaren zestig staan geboekstaafd als de jaren waarin een nieuwe leefstijl vorm heeft gekregen. Taboes werden doorbroken, de omgang tussen de mensen veranderde aanzienlijk, maar ook de verhouding tussen de autoriteiten en de burgers kreeg een andere vorm en inhoud. Kortom: oude, vastgeroeste rituelen werden in een stormachtig strijdgewoel vervangen door nieuwe, moderne, maar op den duur evenzeer rituelen. Deze verschuiving kan gezien worden als een omvangrijke operatie op veel terreinen, die gedragen wordt door wat we de 'nieuwe middenklasse' hebben genoemd.⁹² De vraag welke elementen van een dergelijke nieuwe (moderne) leefstijl zich al binnen de provogelederen aftekenden, is niet eenvoudig te beantwoorden. In de eerste plaats zou dat meer inzicht vereisen in de aard van de veranderingen. En vervolgens zouden we dit beeld moeten leggen over de provobeweging om te kijken of er raakvlakken zijn. Bovendien zouden we de schriftelijke bronnen waarop we ons grotendeels hebben gebaseerd, moeten aanvullen met interviews en dergelijke om greep te krijgen op die elementen die deel uitmaakten van de 'levenswijze' van provo. Dat alles valt buiten het bestek van

90. G. Statera, *Death of Utopia*. New York (University Press) 1975.

91. D. de Lange, 'Culturele revolutie: een poging tot inhoudsbepaling', in: *Wending*, november 1969; ook in *Dic-map 65*, Amersfoort (De Horstink) 1977.

92. Zie J. van der Lans, 'Beeldvorming over ...', a.w., p. 473.

dit betoog. De hier volgende opmerkingen kunnen niets anders zijn dan een voorlopige aanzet.

Een extra probleem is dat de provobeweging in tegenstelling tot jeugdkulturen die in verbinding staan met de cultuur van de arbeidersklasse, een polymorf gezelschap was. Bij provo betreft het een diffuus tegenkultureel milieu, waarbij men zich via een proces van individuele fascinatie of ideologische overtuiging aansluit. Er is geen sprake van een vastomschreven lokaliteit waar men elkaar ontmoet en de thematiek van de beweging bestrijkt meerdere levensterreinen.⁹³ Dat alles maakt het specifieke van de levenswijze van de provo's moeilijk grijpbaar. Daar komt bij dat provo door de autoriteiten, met name door de behoudende dagbladers, gestigmatiseerd wordt met betitelingen die bij het grote publiek een negatieve konnotatie moeten bewerkstelligen.⁹⁴ Het mes snijdt hier aan twee kanten. De negatieve door de autoriteiten gepropageerde betekenissen worden door provo getransformeerd tot een positieve identiteit. De negatieve betiteling wordt als vanzelf een geuzennaam. De 'Publicity, Publicity'-song, in de zomer van 1965 wekelijks rondom het Lieverdje te horen, was als het ware een roep om de bevestiging van hun eigen bestaan, hun eigen aanwezigheid. Een uitnodiging om het afwijkende ook door de autoriteiten, door het klootjesvolk als zodanig te laten betitelen.

Waaruit is de provo-identiteit opgebouwd?

In de eerste plaats beweegt ze zich op het nivo van de taal. Provo wordt een sleutelwoord dat een samenhang tussen jongeren schept en een gevoel van kollektieve identiteit. Met provo kan men zich verwant voelen, zonder dat men lid moet worden of zich officieel aansluiten. Het is een soort ondergronds identifikatiepunt. Provo zet daartoe ook nieuwe woorden in, die ontsnappen aan het heersende betekenissysteem: *klootjesvolk*, *provotariaat*, *image*, *happening*. Binnen de kontekst van de taal eist provo een eigen ruimte op, waarbinnen een eigen communicatie mogelijk wordt. Wie het boek van Hans Tuynman *Full-time Provo*, de eerste geschriften van Van Duyn en het blad *Provo* leest, kan zich een indruk verschaffen van de aard van deze communicatie. Door deze eigen ruimte binnen de taal slaagt provo erin (gedeeltelijk althans) te ontsnappen aan de woordkombinaties en de keten van betekenissen van het gangbare taalgebruik. In deze ruimte intervenueert de taal der autoriteiten en dat betekent steeds olie op het vuur. Provo is het eerste voorbeeld van een tegenkultuur

93. Zie J. Clarke e.a., 'Subcultures, Cultures and Class', in: *Resistance through Rituals*, a.w., pp. 60-61.

94. De taal van de dominante cultuur wordt hier aangewend om met een keten van negatieve betekenissen het verschijnsel Provo te omkleden, te minimaliseren en te kriminaliseren.

in de jaren zestig met een talige identiteit. De hippies zouden later in dit voetspoor treden.

Een tweede kenmerk van de provo-identiteit heeft betrekking op de *omgang* met anderen, zichzelf en de autoriteiten als *spel*. Tegenover de regelvaste maatschappelijke rituelen ontwikkelen de provo's de fantasievolle werkelijkheid van het spel, waarvoor geen voorgeschreven regels bestaan. Het spel bestaat bij de gratie van de dubbelzinnigheid: het balanceren tussen zin en onzin. De grenzen tot waar de fantasie mag gaan, worden voortdurend verlegd. De humor, de speelsheid, de creativiteit en de tomeloze kwajongensachtigheid krijgen hun kans. De vrijheid in de omgang met anderen wordt daarmee ook ontdaan van de traditionele omgangsbependingen die in de maatschappij nog gemeengoed zijn. Zo wordt in *Provo 2* een pleidooi gehouden voor de vrije liefde: 'de enige vorm die in overeenstemming is met het anarchisme is de volledige amorele promiscuïteit'.⁹⁵ Het leven is er om ervan te genieten, het zou een voortdurend genot moeten zijn. Vandaar ook dat de provo's zich antiprofessionisten noemen: arbeid verschijnt in hun ervaringen als de tegenhanger van speelsheid, spel en creativiteit. Van Duyn borduurt daar met zijn pleidooi voor 'het recht op de ekonomies onnutte creatie' op voort.

Een derde element heeft te maken met *het uiterlijk, de herkenbaarheid*. Provo's krijgen bekendheid door hun witte kleding en hun vaak slordige en in sommige gevallen al wat langere haardracht. Ook hier snijdt het mes aan twee kanten. Het uiterlijk werkt als een rode lap voor de burgerij (langharig schorum, werkschuw tuig), maar dit woeste gebrul is voor de provo's een bevestiging van de identiteit en binnen het diffuse tegenkulturele milieu een teken van herkenning en kollektiviteit.

Een vierde punt dat de identiteit van provo structureert, is de definitie van en de aard van de handeling in de *ruimte*. Konkreter gezegd: de verovering van de *straat* als toneel waar je je mening en onvrede kunt ventileren en als speel- en leefruimte. Het witte fietsenplan is van dit laatste, het uitdelen van krenten is van het eerste een voorbeeld. De straat wordt spelenderwijs in bezit genomen. 'Wanneer Amsterdam de leef- en woonplaats is van alle Amsterdammers (waaronder ik), dan kan ik die stad opeisen voor mijn leef- en woongenoegens. Voor verkeer niet perse noodzakelijke straten kan ik afsluiten, ik dump een mooie zoi speelgoed en laat er een beat-bandje spelen: "Deze straat is voor jou".'⁹⁶ Kenmerkend voor provo is

95. *Het Beste uit...*, a.w., p. 22.

96. Ducó van Weerlee, *Wat de provo's willen*, a.w., p. 31.

derhalve de transformatie van de bestaande definities van de openbare ruimte als een gekontroleerde (openbare orde), funktionele (verkeer en vervoer) en daardoor gepreformeerde ruimte tot een definitie waarin speelsheid, creativiteit en meningsvorming naar voren komen.⁹⁷ Het optreden van provo's en aanverwanten in deze 'herschappen' ruimte heeft iets weg van een kultushandeling. Men concentreert zich vaak op objekten die een bepaalde en bekende symboliek dragen. Het *Lieverdje* is een standbeeld dat symbool staat voor de Amsterdammer. De provo's storten zich op dit beeld en vereren het met lachwekkende kultusachtige handelingen, waarbij het symbool ontdaan wordt van zijn gangbare betekenis. Het symbool wordt anti-symbool. Het gangbare teken wordt een teken aan de wand. De Amsterdammer wordt het klootjesvolk. Het *Lieverdje* wordt het symbool van de verslaafde konsument, van het klootjesvolk. Deze herdefinitie van de bestaande symboliek krijgt opvallend genoeg in het hele land navolging. De jeugd van 1965 en 1966 voert een ware beeldenstorm uit. In Utrecht richten jongeren hun aandacht op het fonteinbeeldje *De Ambtenaar* achter het stadhuis, in Heerlen gaat het om de *Zuil van Coriovallum*, in Kerkrade om *D'r Joep* op de markt en in Arnhem om *De Gele Ridder* pal voor de AMRO-bank.⁹⁸

Ik heb de provo-identiteit nu getypeerd aan de hand van een viertal elementen: de taal, de omgangsvormen, het uiterlijk en het innemen van de ruimte. Als deze elementen hun beslag krijgen in een herkenbare leefstijl, dan worden ze zichtbaar in een patroon van handelingen dat zich in de provogelederen voortdurend herhaalde. Het schriftelijk bronnenmateriaal stelt mij echter onvoldoende in staat hierop systematies in te gaan. Desondanks vermoed ik dat van een vastomlijnde leefstijl geen sprake is. Daarvoor is de beweging te polymorf en te afhankelijk van andere factoren (de media bijvoorbeeld⁹⁹). De nadruk op het kollektief, zoals dat in arbeiders-

97. Ook de ruimte, de straat moet worden opgevat als een terrein van strijd. De maatschappelijke consensus is vastgeklonken in een welbepaald gebruik met daarbij horende rituelen en gelegitimeerd door een geaksepteerde definitie van de openbare orde. Provo doorbreekt deze bepalingen en claimt de straat als het toneel van expressie en vrijheid. Tegenover de gebruikelijke rituelen, die vastgelegd zijn in de definitie van de openbare orde, zet zij nieuwe kodes in. 98. Zie A. de Jongh, a.w., p. 76.

99. B. Tromp wijst op de invloed van de media, waarbij hij overigens het hele gebeuren uit de jaren zestig meent te kunnen afdoen volgens Marshall McLuhan's boodschap: 'the medium is the message'. Dat de gebeurtenissen in de jaren zestig een serieuzere analyse verdienen kan als inzet van dit artikel beschouwd worden. Zie: B. Tromp, 'Revolutie en Restauratie', in: *Sociologische Gids*, jrg. XXVI, nr. 6, 1979, p. 454.

subkulturen gebruikelijk is, krijgt bij provo een heel ander aksent. Het is meer een sfeer van losheid en ongebondenheid die op de voorgrond treedt. Haar identiteit uit zich dan ook niet zozeer in specifiek gedrag, maar meer door een konstante ideologische kritiek. Daarmee worden woorden en ideeën aangereikt aan grotere groepen jongeren die zich met het provo-gebeuren identificeren. Dat alles maakt wel dat de ingrediënten van de provo-identiteit op voet van oorlog verkeren met alle gebruikelijke handelingen en gedragingen in welvaartsland anno 1965. In dat opzicht slaan de provo's en in hun voetspoor talloze jongeren een bres in Neêrlands kulturele konventies.

Eerder verschenen nummers

Te Elfder Ure 27 'Seksualiteit'

Frits van Wel De feminisering van de seksualiteit *Juliet Mitchell* Fragmenten over Freuds theorie van de seksualiteit *Michel Simon* Jacques Lacan, of het nooit eindigende verlangen *Anjès Manschot Vincenot*, *Rina Van der Haegen* (de rand van de divan *Luce Irigaray* Vragen; Dit geslacht dat niet (één) is *Julia Kristeva* (M)enige vrouwen *Beverley Brown*, *Parveen Adams* Het vrouwelijk lichaam en de feministiese politiek *Eric Bolle* De macht en het lichaam *Michel Foucault* Scientia sexualis *Jean Baudrillard* Stereoporno *Rosalind Coward* 'Seksuele bevrijding' en het gezin *John Ellis* Pornografie en vrouwenbeelden

Te Elfder Ure 28 'Staatstheorie 2: Gramsci'

Jelle Visser Antonio Gramsci *Palmiro Togliatti* Het leninisme bij Gramsci *Norberto Bobbio* Gramsci en de opvatting van de burgerlijke maatschappij *Valentino Gerratana* Gramsci en het begrip burgerlijke maatschappij *Leonardo Paggi* Gramsci's algemene theorie van het marxisme *Biagio De Giovanni* Organiese crisis en staat bij Gramsci *Franco De Felice* Passieve revolutie, fascisme en amerikanisme bij Gramsci *Pietro Ingrao* Krisis en vernieuwing van staat; Waarom het debat over Gramsci? *Franco Fortini* De Driestuiversroman

Te Elfder Ure 29 'Foucault over macht'

Mark Lambrechts De archeologies-genealogiese methode van Michel Foucault *Michel Foucault* Histories weten en macht; Twee typen macht; Discipline *Ad Gerritsen* Verbeelde kriminelen *Gilles Deleuze* Geen schrijver maar een nieuwe kartograaf *Alberto Asor Rosa* Er bestaat ook een 'fysika' van de macht *Rypke Sierksma* Macht, ideologie en politiek *Machiel Karskens* Foucault en de klassieke machtstheorie *Jan de Graaf*, *Ad Habets*, *Wim Nijenhuis* Bewogen sta

Te Elfder Ure 30 'Viet Nam, Cultuur, Biopolitiek'

Roland Van den Berghe Holland Hålan *Hugues Boekraad* Orde scheppen in een niemandsland *Jelle Visser* Het intellectuelen-debat in Italië *Alberto Asor Rosa* Intellectuele arbeid en utopie; Marx en Engels, 'burgerlijke intellectuelen'. De nieuwe dimensies van de politiek; Laten we onze werkschema's biestellen; De macht en de kritiek *Michel Foucault* Gezondheidszorg in de achttiende eeuw *Piet Berkers*, *Bert van de Ven* Aantekening bij het ziekenhuis *Paul Juffermans* Volksgezondheid en sociale ontwikkeling *Michel Foucault* Recht over de dood en macht over het leven